

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Kristina Baranovaitė

Intermedialių literatūros studijų programa

**OBSESINIS WITOLDO GOMBROWICZIAUS „KOSMOSAS“:
FENOMENOLOGINĖ METAFIKCIJOS ANALIZĖ**

Magistro darbas

Darbo vadovas doc. dr. Mintautas Gutauskas

Vilnius, 2023

Kristina Baranovaitė, *Obsesinis Witoldo Gombrowicziaus „Kosmosas“: fenomenologinė metafikcijos analizė (Obsessive “Cosmos” of Witold Gombrowicz: Phenomenological Approach to Metafiction)*, *Magistro darbas*, vadovas doc. dr. Mintautas Gutauskas, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas, 59 p.

Reikšminiai žodžiai: Gombrowicz, *Kosmosas*, metafikcija, literatūros fenomenologija, obsesija, patologija

Key words: Gombrowicz, *Cosmos*, metafiction, phenomenology of literature, obsession, pathology

Anotacija

Šiame magistro darbe siekiama išplėtoti tokią Witoldo Gombrowicziaus romano „Kosmosas“ interpretaciją, kuri atskleistų jo kaip metafikcijos pobūdį, pagrįstą fenomenologinio metodo adekvatumą jo analizei, bei išryškintų jungiamojo obsesijos elemento svarbą susiejant šias prieigas į koherentišką visumą. „Kosmosas“, suprantamas kaip metafikcija, yra refleksyvus savo kaip kūrinio formacijos atžvilgiu. Fenomenologinis metodas skatina pripažinti jame esančias intencijas. Vienas esminių šio metodo imperatyvų yra ir savirefleksyvus interpretuotojo intencionalumo analizės procese pripažinimas, t. y. žvilgsnis į tai, kaip kūrinys kaip prasminis darinys formuojasi interpretatoriaus patyrimė. Šiame intencijų susitikime reflektuojama esminė tikrovė, patyrimą ir kūrinį formuojanti struktūra – Gombrowicziaus „Kosmosas“ atsiskleidžia kaip metafikcija obsesinės tikrovės formacijos tema, atkartoja patį tikrovės formacijos procesą ir taip išryškina ją skaitymo aktu joje dalyvaujančiam skaitytojui.

Abstract

This master's thesis aims at developing a reading of Witold Gombrowicz's novel “Cosmos” that would reveal its nature as a metafiction, justify the adequacy of the use of phenomenological method in its analysis, and highlight the importance of the connecting element of obsession, which relates these approaches to a coherent interpretation. “Cosmos”, understood as metafiction, is reflexive of its own formation as a work of art. Phenomenological approach also invites us to acknowledge intentions present in it.

Furthermore, one of the fundamental imperatives of this approach is acknowledging the importance of the interpreter's intentionality in the analysis of the text. This meeting of intentions reflects the fundamental structure of reality, experience and art formation – Gombrowicz's "Cosmos" unfolds as a metafiction on the subject of obsessive formation of reality, echoing this process, and at the same time highlighting it for the reader who participates in it by the very act of reading.

Santrauka

Šio magistro **darbo objektas** – paskutinis Witoldo Gombrowicziaus romanas „Kosmosas“, kurį jis vadino „romanu apie tikrovės kūrimą(si)“. Šiame nusakyme išryškėja raktas į priartėjimą prie kūrinio: būtinybė reflektuoti nevienareikšmišką santykio su tikrove ir literatūrine kūryba pobūdį. Tai padaryti leidžia fenomenologinė literatūros analizė – ji atkreipia dėmesį į kūrinyje aptinkamą intencionalumą, jo santykį su savirefleksyvaus interpretuotojo intencionalumu, siūlo užklausti klasikinę perskyrą tarp subjekto-aktyvumo bei objekto-pasyvumo, dar daugiau – sufleruoja persipynusio santykio galimybę.

Šiame magistro darbe yra susitelkiama į **problema**: kaip konkrečiu literatūros kūrinio – Gombrowicziaus „Kosmoso“ – analizės atveju fenomenologinio metodo, metafikcijos ir obsesijos tyrimų koreliacija formuoja įrankius, atveriančius prieigą prie romano. Pagrindinis magistro darbe keliamas **tikslas** yra parodyti, kaip Witoldo Gombrowicziaus „Kosmosas“, būdamas metafikcija tikrovės formacijos tema, atkartoja patį tikrovės formacijos procesą, į jį ne tik priverstinai įtraukdamas skaitytoją, tačiau ir eksplicitiškai išryškindamas skaitytojui šią formacijos schemą bei jos neišvengiamumą.

Siekiant šio tikslo darbe keliami **uždaviniai**: 1) Įvardinti pagrindines šiam darbui aktualias literatūros fenomenologijos metodologines prielaidas; 2) Pristatyti metafikcijos sąvoką bei atskleisti, kodėl „Kosmosas“ gali būti laikomas metafikcija; 3) Pagrįsti obsesijos sąvokos ir reflektuoto santykio su patologija reikalingumą „Kosmoso“ analizės kontekste; 4) Atskleisti, kaip sekant pamatine fenomenologijos nuostata apie aktyvumo/pasyvumo skirties neradikalumą gali būti užklaustos chaoso/kosmoso, tikrovės kūrimo/kūrimosi dichotomijos, atveriančios romaną; 5) Parodyti, kaip laikantis šios interpretacijos pats romanas pasirodo kaip trečioji, juo pačiu iliustruojama obsesinė sistema – kaip „Kosmoso“ negalimybė tapti absurdišku atspindi žmogiškosios tikrovės kaip prasminės tikrovės būtinumą.

Atlikus darbe numatytą tyrimą paaiškėja, kad tai, kas mums atskleidžiama „Kosmose“ – patologijos apribotas, eksesyviai prasmingas Witoldo pasaulis, – atitinka tai, kame prasmės ieškome ir mes. Šiuo atveju romanas, kaip ir patologija, atskleidžia patyrimo sąlygas suintensyvėjimo būsenoje. Romanas, kaip apibrėžta kombinacijos aktualybė, savyje talpina šios savo formacijos iš begalinio kombinacijų daugio vyksmą, refleksiją, bei būtinybės apmąstymą. Neišvengiamu savo apibrėžtumu jis pateikia analogiją – mažyčiame dezorientuotame pasaulyje vykstantį obsesinį įprasminimo procesą, kurį atlieka tiek Witoldas, tiek skaitytojas. Šia prasme kūryba atsiskleidžia kaip trečioji obsesinė „Kosmoso“ sistema – kaip obsesinė sistema rašomas, skaitomas, patiriamas tekstas apie obsesinių sistemų formaciją. Skaitomas romanas veriasi kaip subjekto pasaulyje pasirodantis fenomenas, patiriamas taip, kaip patiriami ir kiti jo elementai, tačiau savo turiniu bei struktūra reflektuojantis šią patyrimo struktūrą.

Lietuviškajame Gombrowicziaus kūrybos recepcijos kontekste šis darbas išsiskiria tuo, kad yra skirtas „Kosmoso“ kaip metafikcijos analizei, jos supynimui su literatūros fenomenologijos metodu bei obsesijos fenomeno refleksija. Užčiuopdamas „Kosmoso“ problematiką jis suteikia atsparą tolimesniems kūrinio ir jo prasmių, Gombrowicziaus kūrybos tyrimams.

TURINYS

ĮVADAS.....	6
I. TEORINĖ PRIEIGA IR METODOLOGIJA.....	13
1. Pagrindinės metodologinės literatūros fenomenologijos prielaidos.....	13
2. Metafikcija.....	16
a. Apibrėžimas ir problematika.....	16
b. Atsitiktinumo ir būtinybės žaismė.....	18
3. Obsesijos ir patologijos santykis bei svarba.....	20
a. Manija – Obsesija – Paranoja.....	24
b. Kritinis normalumo/anomalijos skirties užklausimas.....	27
II. WITOLDO GOMBROWICZIAUS <i>KOSMOSO</i> ANALIZĖ.....	29
1. Kosmosas.....	29
a. Kosmogonijos mitas ir žmogaus būklė po Dievo mirties.....	29
b. Deleuze: Chaosas + Kosmosas = Chaosmosas.....	31
c. Obsesinės sistemos formacija.....	33
2. Žaidimas su refleksijos lygmenimis.....	35
a. Tikrovės kūrimas(is)	35
b. Metafikcija kaip tikrovės perteklius.....	37
c. Leono <i>bergkalba</i>	39
d. Witoldo savirefleksija.....	41
3. Trečioji romano obsesinė sistema – kūryba.....	43
a. (F)ormos ir (f)ormos skirtis.....	43
b. Įprasminantis pasakojimas.....	46
IŠVADOS.....	50
BIBLIOGRAFIJA.....	51

ĮVADAS

Temos aktualumas ir problemos pagrindimas

Viena iš praktinių aplinkybių, lemiančių pasirinktosios temos aktualumą, yra pastarųjų šešerių metų bėgyje atsinaujinęs susidomėjimas Witoldo Gombrowicziaus kūryba lietuviškajame kontekste. Prie jo ženkliai prisidėjo leidyklos *Odilė* išleisti ir perleisti Gombrowicziaus tekstai: *Lenkiški prisiminimai* (2017), *Filosofijos kursas per šešias ir ketvirtį valandos* (2018), *Dienoraštis I: 1953-1958* (2019), *Dienoraštis II: 1959-1969* (2020), *Testamentas: pokalbiai su Dominique'u de Roux* (2020). Pastaraisiais dešimtmečiais tik sporadiškai figūravęs rašytoju, akademiku ir teatralų darbuose, 2020-aisiais metais Gombrowicziaus kūrybinis korpusas sulaukė dėmesingo Arūno Sverdiolo tyrimo, publikuoto straipsnyje „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“¹. Išsamiai eksplikavęs Gombrowicziaus santykį su filosofija, jis parodė filosofinės perspektyvos svarbą autoriaus kūrybos analizei.

Šio magistrinio darbo **tyrimo objektas** – paskutinysis Witoldo Gombrowicziaus romanas *Kosmosas* – buvo aptartas daugelio tyrėjų (Alan Castos Riveros², Katherina B. Kokinova³, Marek Tomaszewski⁴, Hanjo Berressem⁵, Andrzej Niewiadomski⁶, Patricia Merivale⁷, Anna Czabanowska-Wróbel⁸, Michael Goddard⁹, Bronisław Świdorski¹⁰, Piotr Kawulok¹¹ ir kitų), tarp jų – prancūzų postmodernizmo filosofo Gilles'o Deleuze'o.

Daugumoje šių analizių pasikartojantys patologijos, obsesyvumo, maniakiškumo atpažinimo motyvai suteikia antrąjį aktualumo pagrindimą mūsų temai – po galimai

¹ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, *Colloquia* 45, 2020, p. 13-62.

² Alan Castro Riveros, „Las insistencias del sentido. Un acercamiento a Cosmos, de Witold Gombrowicz“, *Rev Cien Cult*, no. 25, Nov 2010, p. 73-89.

³ Katherina B. Kokinova, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, *Philological Forum*, no. Special, 2019, p. 230-43.

⁴ Marek Tomaszewski and Élisabeth Amiet, „La Formation De La Réalité Dans 'La Pornographie' Et 'Cosmos' De Gombrowicz“, *Revue Des Études Slaves* 63, no. 2, 1991, p. 419-28.

⁵ Hanjo Berressem, „Witold Gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, *The Polish Review*, vol. 36, no. 2, 1991, p. 145-159.

⁶ Andrzej Niewiadomski and Jacek Niećko, „Why Was Lena Not Hanged? Cosmos As A Corrective To 'Insatiability'“, *The Polish Review* 50, no. 1, 2005, p. 3-40.

⁷ Patricia Merivale, „The Esthetics of Perversion: Gothic Artifice in Henry James and Witold Gombrowicz“, *PMLA* 93, no. 5, 1978, p. 992-1002.

⁸ Anna Czabanowska-Wróbel, „Kosmos powtórzeń Witolda Gombrowicza“, in: *Teksty Drugie*, no. 3, 2005, p. 79-90.

⁹ Michael Goddard, *M. Gombrowicz, Polish Modernism, and the Subversion of Form*, Purdue University Press, 2010.

¹⁰ Bronisław Świdorski, „Gombrowicz i Kierkegaard“, *Kronos - metafizyka, kultura, religia* 4 (27), 2013.

¹¹ Piotr Kawulok, „'Everything Rather Black': Uncanny Objects in Orhan Pamuk's *The Black Book* and Witold Gombrowicz's *Cosmos*“, in: *Texts, Contexts, Intertexts*, p. 205-228.

produktyviu klausiamuoju ženklu susieja ją su kitu atsinaujinimą išgyvenančiu tyrimų lauku – psichopatologijos fenomenologija. Viena iš šio atsinaujinimo apraiškų – 2022 metų balandį prasidėjęs Matthew Broome ir Giovanni Stanghellini kuruojamas projektas *Renewing Phenomenological Psychopathology*, kurio tikslas praturtinti šią sritį indėliais iš įvairių susijusių sričių, tarp jų ir literatūros studijų. Klausimas, koks galėtų būti santykis tarp literatūros, patologijos ir fenomenologijos, iškyla į pirmą planą norint žengti tolesnius žingsnius šia tyrimų kryptimi. Šiame magistro darbe bus pateikiami šios sąsajos pagrindimo teoriniai apmatai, susitelkiama į **problema**: kaip konkrečiu literatūros kūrinio – Gombrowicziaus *Kosmoso* – analizės atveju fenomenologinio metodo, metafikcijos ir obsesijos tyrimų koreliacija formuoja įrankius, atveriančius prieigą prie romano.

Jau minėtame Sverdiolo tekste „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“¹² nuosekliai pasimato, kad fenomenologinė ir konkretybę orientuota filosofinė pozicija Gombrowicziui atrodė artimiausia. Jos metodai buvo jam iš dalies pažįstami (jis skaitė, bent skaitinėjo, Husserlį, Heideggerį, Sartre'ą), nors vietomis ir ženkliai pakoregavo jų išvadas¹³. Gombrowicziaus kūrybos santykis su jo paties filosofija turėtų būti apžvelgiamas iš kelių perspektyvų. Viena vertus, literatūros kūrinys jam buvo „nei filosofinis, nei mokslinis pranešimas. Tai *pasija*“¹⁴, kurioje mintis „neina pirmiau už kūrinį, o visada pasirodo *ex post*...“¹⁵. Tačiau kita vertus, pastebi Sverdiolas, Gombrowiczius nevensia dėstyti ir konceptualinės savo kūrinų programos¹⁶ – anot Jerzjo Jarzębskio, „Gombrowicziaus literatūrinė kūryba yra tiek pat spontaniška vaizduotės raiška, kaip ir intelektualiai disciplinuotas autoriaus pasaulėžiūros išdėstymas“¹⁷. „Tikroji Gombrowicziaus filosofija“, konstatuoja Sverdiolas, remdamasis M. Głowińskiego įžvalga, „yra jo literatūra – čia jo filosofinis kvėpavimas daug gilesnis, diskursas daug labiau diferencijuotas ir išplėtotas. <...> Literatas šiuo atžvilgiu artimas mąstytojui – jie skirtingais būdais atveria pamatines ontologines ir aksiologines prasmes.“¹⁸. Tokia prielaida šiame darbe remsimės ir mes –

¹² Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“.

¹³ Tai matyti jo obuolio kaip „psichinio akto“, veikiau nei kaip paties obuolio, esmingumo akcentavime. Vietoje to, kad įveiktų subjekto ir objekto priešstatą, jis fenomenų sritį paverčia „vien tikrai vidine, psichine tikrove“. Jis darė judesį, neleistiną husserliškos fenomenologijos prieigai – „transcendentalinį *ego* sutapatino su visiškai konkrečiu asmeniu – savimi pačiu“ (Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 25, 35).

¹⁴ Witold Gombrowicz, „List WG do Marii Paczkowskiej 19 stycznia 1967“, in: Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie: świadectwa i dokumenty 1963–1969*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002, p. 375, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 43.

¹⁵ Witold Gombrowicz, *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1990, p. 105, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 43.

¹⁶ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 44.

¹⁷ Jerzy Jarzębski, „Pojęcia ‚formy‘ u Gombrowicza“, in: *Gombrowicz i krytycy*, sudarė Zdzisław Łapiński, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984, p. 313, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 44.

¹⁸ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 45.

nekartodami jau atliktos visų filosofinių Gombrowicziaus minčių analizės, susitelksime į vieną jo išsakomą intuiciją, tiesiogiai atliepiančią ir tikrovės, ir *Kosmoso* problematiką: „Ar tikrovės esmė obsesyvi?“¹⁹, klausia jis *Dienoraščio* fragmente, turėjusiame būti *Kosmoso* pratarme. Šis klausimas taps leitmotyvu, vedančiu darbe atliksiamą analizę.

Problemos ištirtumas Lietuvoje

2013-aisiais metais *Krantuose* pasirodė Teresos Daleckos apžvalga „Lenkų literatūros recepcija Lietuvoje paskutiniaisiais dešimtmečiais“²⁰, kurioje Gombrowicziaus žinomumą ji apibūdina kaip esantį, tačiau sporadišką, kontraversišką, sudėtingą. Gana gausaus vertimo sulaukęs autorius („1996 metais buvo išleista „Pornografija“, 1999 – trys „Dienoraščio“ tomai, 2004 – „Ferdydurkė“, 2008 – „Kosmosas“, 2009 – „Transatlantas“. Nacionaliniame teatre buvo rodoma drama „Ivona, Burgundo kunigaikštytė“, <...> 2004 metais „Šiaurės Atėnuose“ pasirodė rašytojo dramos „Vestuvės“ fragmentas“²¹) literatūros tyrėjų dėmesio nesulaukė. Cituodama dabar jau nebepasiekiamą blog'o įrašą, Dalecka rašo: „Gombrowiczius kelia „diskomforto“ jausmą, nes priverčia pagalvoti apie savo ribotumą, tame tarpe literatūrinį“²².

Praėjus dešimtmečiui po minėtosios apžvalgos galime konstatuoti vykstantį susidomėjimo atsinaujinimą. Tačiau nors pagausėjo vertimų ir perleidimų (jau minėtieji *Lenkiški prisiminimai* (2017), *Filosofijos kursas per šešias ir ketvirtį valandas* (2018), *Dienoraštis I: 1953-1958* (2019), *Dienoraštis II: 1959-1969* (2020), *Testamentas: pokalbiai su Dominique 'u de Roux* (2020)), išsamių tiriamųjų darbų, skirtų Gombrowicziaus kūrybos analizei, vis dar nėra. *Kosmoso* paminėjimai akademiniam diskurse irgi sporadiški. 2013 metais Nerijaus Mileriaus vadovaujamame VDA magistro darbe „Penki ėjimai bandant kontekstualizuoti mano kūrybą“, Linas Jusionis skiria trijų puslapių skyrių „Maniakiški vaizdiniai ir tikrovės konstravimas“ minčiais, jog suartindamas autoriaus ir skaitytojo patyrimo struktūras *Kosmosas* „grąžina prie kūrybinio stimulo, motyvų atsiradimo klausimo ir tampa jo refleksija“²³. Skyriaus pabaigoje daroma išvada, jog „raktu, leidžiančiu susieti Gombrowicziaus „Kosmosą“ su kūrybos proceso refleksija, gali būti maniakiškai tikrovę

¹⁹ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis III 1961-1969*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999, vertimas koreguotas.

²⁰ Teresa Dalecka, „Lenkų literatūros recepcija Lietuvoje paskutiniaisiais dešimtmečiais“, *Krantai*, nr. 2, 2013, p. 14-17.

²¹ Ibid., p. 16.

²² Ibid.

²³ Linas Jusionis, „Penki ėjimai bandant kontekstualizuoti mano kūrybą“, VDA magistro darbas, Vilnius: Vilniaus Dailės Akademija, 2013.

konstruojanti sąmonė“²⁴. Panašiai *Kosmoso* sukeltų minčių atpasakojimai trumpai pasirodo ir kituose VDA studentų darbuose: Marijos Šnipaitės meniniame tyrime „Surežisuota instaliacija“²⁵, Ignės Grikevičiūtės magistro darbe „Psichologinis peizažas; Piešiniai ir užrašai“²⁶.

Ir visgi, išsamių tiriamųjų darbų, skirtų Gombrowicziaus *Kosmoso* analizei, lietuviškajame kontekste vis dar nėra pasirodę.

Egologinė Gombrowicziaus *Dienoraščių* problema jau buvo sulaukusi Arūno Sverdiolo dėmesio²⁷, visgi svariausiu ir reikšmingiausiu indėliu į ligšiolinius Gombrowicziaus kūrybos tyrinėjimus Lietuvoje galėtume laikyti tą patį 2020-aisiais metais žurnale *Colloquia* pasirodžiusį Sverdiolo straipsnį „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“²⁸. Jame autorius išsamiai aptaria Gombrowicziaus santykį su filosofija – galimai turėtus ar numanomus kontekstus, refleksijų filosofinėmis temomis spektrą, varijuojantį tarp paviršutiniškumo ir išgyventa patirtimi remiamo pamatinumo. Ypatingas dėmesys straipsnyje sutelkiamas jo santykiui su egzistencialistine bei fenomenologine tradicijomis, taip pat implikuojamas artumas gyvenimo filosofijos problematikai. Kalbėjimą apie Gombrowicziaus kūrybą filosofiniais terminais Sverdiolas legitimuoja mintimi, jog literatūrinį tekstą galima skaityti kaip filosofinių koncepcijų „konkretizavimą, eksplikavimą ir varijavimą. Tiesa, paprastai literatūriniame tekste žodžiai naudojami kasdiene prasme, bet filosofinė analizė gali atverti kitą jų plotmę – autoriaus aprašytos patirties eidetiką“²⁹. Sverdiolo straipsnis įtvirtina galimybę apie Gombrowiczių ir jo kūrybą kalbėti filosofiniame kontekste, tačiau tuo pat metu išryškina ir prieigos slidumą, reikalaujantį refleksijos, apsaugančios literatūrinį tekstą nuo jo redukcijos į filosofinės problematikos iliustraciją. Kaip žvelgti į tekstą nežvelgiant kiaurai jo, tačiau ir nesuspenduojant galimybės jame (juo) išvelgti filosofijai svarbių klausimų? Kiek reikėtų atsižvelgti į rašytojo išsakomą norą, „kad mane skaitytų kaip menininką, neapkenčiu tų pernelyg filosofinių mano kūrybos aiškinimų“³⁰, ir kiek yra „pernelyg“?

²⁴ Linas Jusionis, „Penki ėjimai bandant kontekstualizuoti mano kūrybą“.

²⁵ Marija Šnipaitė, „Surežisuota Instaliacija“, VDA magistro darbas, Vilnius: Vilniaus Dailės Akademija, 2014.

²⁶ Ignė Grikevičiūtė, „Psichologinis Peizažas; Piešiniai Ir Užrašai“, VDA magistro darbas, Vilnius: Vilniaus Dailės Akademija, 2022.

²⁷ Arūno Sverdiolo įvadinis straipsnis „Witold Gombrowicziaus aš ir kiti“, pristatantis Gombrowicziaus dienoraščio pirmąjį tomą (Arūnas Sverdiolas, „Witold Gombrowicziaus aš ir kiti“, in: Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I 1953–1956*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 6 – 12).

²⁸ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“.

²⁹ *Ibid.*, p. 44.

³⁰ Paul Beers, „Wywiad z Witoldem Gombrowiczem“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka, wywiady, teksty różne: 1963-1969*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997, p. 342, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 45.

Vis dėlto, *Testamente* Gombrowiczius pripažįsta meno ir filosofijos perskyros neradikalumą. Jis dar kartą įvardija savo poziciją: „[m]enininke viskas vyksta kartu, viskas bendradarbiauja – teorija su praktika, mintis su aistra, gyvenimas su gyvenimo vertinimu ir supratimu“³¹. Tokia pastanga – rasti filosofinėje perspektyvoje gimstančią, tačiau kūrinio išskirtinumo neužgožiančią, o veikiau jį išryškinančią, interpretaciją – bus pasitelkiama šio darbo eigoje.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Pagrindinis magistro darbe keliamas **tikslas** yra parodyti, kaip Witoldo Gombrowicziaus *Kosmosas*, būdamas metafikcija tikrovės formacijos tema, atkartoja patį tikrovės formacijos procesą, į jį ne tik priverstinai įtraukdamas skaitytoją, tačiau ir eksplicitiškai išryškindamas skaitytojui šią formacijos schemą bei jos neišvengiamumą. Siekiant šio tikslo keliami tokie **uždaviniai**:

1. Įvardinti pagrindines šiam darbui aktualias literatūros fenomenologijos metodologines prielaidas.
2. Pristatyti metafikcijos sąvoką bei atskleisti, kodėl *Kosmosas* gali būti laikomas metafikcija.
3. Pagrįsti obsesijos sąvokos ir reflektuoto santykio su patologija reikalingumą *Kosmoso* analizės kontekste.
4. Atskleisti, kaip sekant pamatine fenomenologijos nuostata apie aktyvumo/pasyvumo skirties neradikalumą gali būti užklaustos chaoso/kosmoso, tikrovės kūrimo/kūrimosi dichotomijos, atveriančios romaną.
5. Parodyti, kaip laikantis šios interpretacijos pats romaną pasirodo kaip trečioji, juo pačiu iliustruojama obsesinė sistema – kaip *Kosmoso* negalimybė tapti absurdišku atspindi žmogiškosios tikrovės kaip prasminės tikrovės būtinumą.

³¹ Witold Gombrowicz, *Rozmowy z Dominique de Roux. Testament*, p. 75.

Tyrimo metodai

Magistro darbe taikomi teorinės rekonstrukcijos ir literatūros fenomenologijos tyrimo metodai.

Teorinės rekonstrukcijos metodas naudojamas siekiant išgryninti jau esamoje tradicijoje funkcionuojančius esminius literatūros fenomenologijos metodo aspektus, aptarti metafikcijos sąvokos vartosenos istoriją ir problematiką, rekonstruoti fenomenologiniam tyrimui aktualias aktyvumo/pasyvumo, atsitiktinumo/būtinumo dichotomijas, kiek įmanoma nuosekliau pristatyti Gilles Deleuze'o santykį su Gombrowicziaus tekstais.

Literatūros fenomenologijos tyrimo metodas bus pasitelkiamas siekiant išryškinti daugiasluoksnišką ir savirefleksyvų *Kosmoso* pobūdį, romano interpretuotojo ir fenomenologo pozicijų panašumą refleksijos lygmenis atžvilgiu. Bus aptariamose trys *Kosmose(u)* formuojamos obsesinės sistemos – korimo, lūpų ir kūrybos – bei nurodomas jų artumas fenomenologijos nagrinėjamai prasmę steigiančiai sąmonės struktūrai. Pasitelkus savojo intencionalumo svarbos pripažinimą kūrinio interpretacijoje, bus siekiama fenomenologijos metodo suteikiamomis priemonėmis užčiuopti ironišką ir į savirefleksyvų santykį su savimi bei tekstu skaitytoją įtraukiantį metafikcijos pobūdį. Svarbu, kad fenomenologinis metodas šiame kontekste bus suprantamas kaip nešantis su savimi esminį susidomėjimą tikrovės formacijos, prasmės steigimosi būdais. Veikiau nei į fenomenologinės terminijos eksplikavimą, šiame darbe dėmesys bus sutelkiamas į tai, kaip bendra patirties struktūra vienija meno kūrinį ir interpretuotoją, bei kaip per šio panašumo refleksiją įmanoma išvystyti galimą kūrinio supratimą atskleidžiančią interpretaciją.

Obsesijos termino svarba *Kosmoso* analizei vers kelti klausimą: kaip kalbėti apie su patologija susijusią literatūrą, nepriskiriant patologijos autoriui, neredukuojant kūrinio į simptomą, netampant aklais teksto audiniui bei medialiniam kūrinio išskirtinumui? Šiame darbe bus mėginama rasti būdą išlaikyti pagarbų santykį tarp literatūros kūrinio ir fenomenologinio metodo – tokį, kuris viena vertus neuzurpuotų kūrinio teorinio tyrimo naudai, nepaverstų jo vien iliustracija ir nežvelgtų kiaurai jo; antra vertus neatribotų kūrinio nuo fenomenologinio metodo ir sąvokų pagalbos, galinčios jį atverti.

Darbo struktūra

Magistro darbą sudaro dvi dalys. Pirmoji, teorinė dalis skiriama pagrindinių teorinių sąvokų ir metodologinių prieigų eksplikavimui. Joje siekiama: **a)** apibrėžti pagrindines

literatūros fenomenologijos metodo gaires. Išsamiai pristatomas David'o Halliburton'o studijos *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View* skyrius „Methodological Introduction: Assumptions and Procedures“, remiantis kuriame suformuluotomis literatūros fenomenologijos gairėmis bus konstruojama prieiga prie Gombrowicziaus *Kosmoso*; **b**) pristatyti metafikcijos sąvoką, jos problematiškumą, pagrįsti *Kosmoso* buvimą metafikcija. Šioje dalyje bus remiamasi Mark Currie, Patricia Waugh ir Ben Stoltzfus suformuluotais metafikcijos apibrėžimais bei Katherinos B. Kokinovos straipsniu „Gombrowicz and the reality of metafiction“; **c**) pagrįsti obsesijos sąvokos *Kosmoso* analizės kontekste reikalingumą. Atsispiriant nuo Hanjo Berressem straipsnio „Witold Gombrowicz: *Cosmos*. The case of the hanged sparrow“, Gombrowicziaus *Dienoraščių* ir *Testamento*, originalių leidimų ir vertimų lyginimo, bei mokslinių žodynų, bus siekiama išryškinti, kodėl yra nuosekliau vartoti obsesijos, o ne manijos ar paranojos, terminą *Kosmoso* analizėje; kodėl ši sąvoka yra svarbi ir koks yra jos bei paties romano santykis su patologija.

Antroji darbo dalis bus sutelkta į praktinę Witoldo Gombrowicziaus *Kosmoso* analizę. Joje bus siekiama: **a**) išeksplikuoti Gombrowicziaus požiūrį į žmogaus būklę „po Dievo mirties“, suteikiančią prielaidas saviironiškam „kosmoso“ sąvokos panaudojimui. Remiantis pirminiais Deleuze'o tekstais bei Catarina Pombo Nabais studija *Deleuze's Literary Theory: The Laboratory of His Philosophy* bus siekiama parodyti, kaip Deleuze'as rėmėsi Gombrowicziaus *Kosmosu* chaoso ir kosmoso sandūroje kurdamas chaoso konceptą, ir kaip jis atgaline tvarka gali priartinti mus prie *Kosmoso* supratimo. Reflektuojant detektyvinę *Kosmoso* formą bus keliamas klausimas, ko šiame romane (šiuo romanu) gali būti ieškoma, taip pat gilinamasi į obsesinės koncentrinės sistemos formavimosi ypatumus; **b**) antrajame poskyryje bus mėginama išryškinti persipynusių refleksijos lygmenys, funkcionuojančius tiek romane, tiek jo rašymo, skaitymo ir interpretavimo lygmenyse. Bus susitelkta ties tariamai radikalios aktyvumo/pasyvumo dichotomijos užklausimu tikrovės formacijos procese, pabrėžtas metafikcijos kaip realybės pertekliaus problemiškumas. Patologijos tema bus vėl sugrąžinta sutelkiant dėmesį į *Leonberg* kalbos, kuri laikytina metakalba, statusą; remiantis ištraukomis iš romano bus išryškinamas Witoldo refleksyvumas savo paties obsesijų atžvilgiu; **c**) trečioji romane dalyvaujanti obsesinė sistema – kūryba – bus tematizuojama lokalizuojant ją romano patirties sluoksniuose. Bus eksplikuojama Gombrowicziaus daroma skirtis tarp (F)ormos ir (f)ormos, užklausiama neprasmingos tikrovės formavimosi galimybė bei galiausiai išryškinama romano struktūra, esanti analogiška obsesinio patyrimo steigimosi struktūrai.

I. TEORINĖ PRIEIGA IR METODOLOGIJA

1. Pagrindinės metodologinės literatūros fenomenologijos prielaidos

Jau 1975-aisiais Larry G. Taylor mėgino pagrįsti apimančią literatūros fenomenologijos santykį su kitomis literatūros teorijomis. Jis rašė: „[f]enomenologinė literatūros teorija yra visapusiška literatūros teorija, kontrastuojanti su išorinės kritikos teorijomis, kurios nėra visapusiškos. Pagrindinė to priežastis yra ta, kad visapusiška literatūros teorija turi atsižvelgti į literatūros ryšį su žmogiškąja sąmone“³². Pagrindinės metodologinės literatūros fenomenologijos prielaidos, kuriomis bus remiamasi šiame darbe, bus suformuluotos atsižvelgiant į David'o Halliburton'o pateikiamą kūrinio intencionalumo koncepciją ir jos diktuojamą interpretatoriaus santykį su kūriniumi, pratęsiančiu Taylor'o mintį. Studijoje *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View* Halliburton'as fenomenologinio žvilgsnio ypatumus išryškina santykyje su alternatyviomis literatūros teorijomis, siekiančiomis į tekstą žvelgti kaip į neutralų „daiktą tarp daiktų“, tam tikrą „daiktą savaime“, atskirtą tiek nuo jį kuriančios, tiek nuo interpretuojančios sąmonės. Tokiu būdu buvo stengiamasi apsaugoti nuo psichologizmo grėsmės teksto interpretacijoje. Fenomenologinė pozicija taipogi atsiriboja nuo psichologizmo, tačiau nededa lygybės ženklo tarp jo ir intencionalumo pripažinimo. Literatūros kūrinys išties turi, „tam tikra prasme, savo atskirą būtį“³³, tačiau viena esminių fenomenologinės prieigos nuostatų yra ta, jog „meno kūrinys negali būti atskirtas nuo intencionalumo, kuris jį sukūrė, bei intencionalumo, kuris jį patiria po jo sukūrimo“³⁴.

Iš to plaukia, kad sąžininga literatūros kritika yra savirefleksyvi – kritikas pripažįsta savo sąmonės intencionalumo neišvengiamą dalyvavimą interpretacijos procese; veikiau nei mėgindamas apsimesti neutraliu ar objektyviu (taip apribodamas patį natūraliausią savo prieigos prie teksto lygmenį), jis reflektuoja būtiną savo įsitraukimą kritikos procese, tikėdamas, kad labiausiai priartėti prie kūrinio jam padės būtent struktūriniai patyrimo panašumai, kuriais jis dalijasi su autoriumi. Itin svarbu tai, kad intencionalumas, prie kurio interpretatorius stengiasi priartėti, yra ne autoriuje, o pačiame tekste. Tai nereiškia, kad kritikas griežtai atsisako bet kokio santykio su autoriaus biografija, dienoraščiais ar laiškais, tačiau pabrėžia pirminę paties teksto svarbą teksto įminimui. Galėtume sakyti, kad

³² Larry G. Taylor, „Toward a phenomenological theory of literature“, master thesis for the North Texas State University, 1975, p. ii.

³³ David Halliburton, *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View*, Princeton: Princeton University Press, 1973, p. 21.

³⁴ Ibid.

fenomenologinė redukcija – bandymas suspenduoti savo bei autoriaus ontologines, politines, socialines, vertybines nuostatas – yra pasitelkiama stengiantis pažvelgti į tekstą skaidria akimi. Tai, kas turėtų pranykti šiame skaidrume, išties yra psichologinės nuostatos, tačiau ne pats subjektas-kritikas. Tekstą patiriančios sąmonės procesų lygmenyje jis turi būti ypatingai budrus. Leo Spitzer pateikia esmingą santykio su tekstu įsisteigimo aprašymą. Anot jo, teksto supratimas prasideda ilgu ir dėmesingu žvilgsniu – kūrinys turėtų būti skaitomas ir dar kartą skaitomas tol, kol, persismelkus kūrinio atmosfera, staiga „vienas žodis, viena eilutė išsiskiria iš kitų, ir mes suprantame, kad dabar, pagaliau, tarp mūsų ir kūrinio įsisteigė santykis...“³⁵.

Ši Spitzerio ištara vienu metu ir iškelia klausimą, ir pateikia atsakymo užuominą pagrindinei šiame darbe nagrinėjama problemai. Skaitome: dėmesingas, laukiantis žvilgsnis į fenomeną gali staiga atskleisti mums pradžios tašką – vieną žodį, vieną eilutę – kurio pagrindu vėliau pajėgsime plėtoti prasminį savo santykio su tekstu tinklą. Ar galime tokį supratimo įvykio ypatumą atpažinti asmeninėje savo patirtyje? Jei taip, turėtume šią struktūrą prisiminti kaip vieną esminių elementų – prie jos sugrįšime dar ne kartą, ji taps vedančiąja grandimi tolesnei mūsų analizei.

Literatūrologijos tradicijoje aptinkame ir daugiau reikšmingą literatūros ir fenomenologijos santykį išryškinančių pasakymų. J. Hillis Miller teigimu, „literatūra yra sąmonės forma, o literatūros kritika yra šios formos analizė visoje jos įvairovėje“³⁶. Galėtume paminėti ir lietuviškojoje literatūrologijos tradicijoje egzistuojančias refleksijas literatūros fenomenologijos klausimu. Viktorija Daujotytė studijoje *Literatūros fenomenologija* rašo: „[fenomenologija] siekia susitelkti į tai, kas pasirodo sąmonėje, kas yra jai tarsi *duota* ir užduota. Literatūros fenomenologija pabrėžia duotybes – intencijas, kylančias iš tekstų“³⁷. Jūratė Levina, straipsnyje „Trys žingsniai literatūros fenomenologijos link su Arūnu Sverdiolu“, pateikia tokias gaires fenomenologinei literatūros analizei: „[v]adinasi, fenomenologinę teksto poetikos analizę turi orientuoti tokios patirties – kūrinio iškeliamo fenomeno, suvokiamo kaip tai, *ką* išreiškia tekstas, – pagava ir fenomenologinis aprašymas. Integrali fenomenologinė prieiga prie literatūros reikalautų, kad intencionalios patirties ir kalbinės kūrinio formos analizė eitų koja kojon, nes tai lygiavertės, viena kitą

³⁵ Leo Spitzer, *Linguistics and Literary History: Essays in Stylistics*, Princeton: Princeton University Press, 1948, p. 26-27, cituojama iš David Halliburton, *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View*, p. 24.

³⁶ J. Hillis Miller, *The Disappearance of God: Five Nineteenth-Century Writers*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University, 1963, p. ix, cituojama iš David Halliburton, *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View*, p. 25-26.

³⁷ Viktorija Daujotytė, *Literatūros fenomenologija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 10.

formuojančios literatūrinio diskurso plotmės“³⁸, taip pat suformuluoja praktinį imperatyvą literatūros fenomenologijos projektui: „teorinių atramų ir metodologinių gairių ieškoti tik konkrečių kūrinių interpretavimo praktikos akiratyje, numatant ir išnaudojant filologinę interpretacinės analizės patirtį ir metodikas“³⁹. Tokiu keliu Gombrowicziaus *Kosmoso* analizėje ketiname eiti ir mes – žvelgti, kaip literatūrologinės įžvalgos, išryškinančios *Kosmose* aptinkamą formos ir turinio žaismę, atveria kelius produktyviai fenomenologinei kūrinio analizei.

Kaip turėtume suprasti Daujotytės minėtąsias „intencijas, kylančias iš tekstų“? Koks yra kūrinyje aptinkamas intencionalumas? Halliburton‘as, tęsdamas savo interpretaciją, pasiūlo išskirti tris galimus intencionalumo supratimus: 1) „tyras“ Husserlio intencionalumas; 2) kūrinio rašymo metu atsiradusių intencijų visuma; 3) intencionalumas, išreikštas meno kūrinyje. Fenomenologija besiremiančio interpretuotojo pozicija galėtų būti apibūdinama taip: jis remiasi teoriniais Husserlio suformuluotais pamatais, tačiau siekia eiti toliau ir parodyti kompleksišką intencionalumo vaidmenį literatūrinėje kūryboje. Antroji intencionalumo rūšis nėra tyrinėjama, nes nėra prieinama – prieinamos tik tos intencijos, kurios aktualizuojamos tekste ir sudaro jo visumą. Šis principas ieško subtilaus santykio tarp subjektyvumo ir kūrinio – kūrinys negali būti nei tapatinamas su subjektyvumu, iš kurio jis atsirado, nei visiškai nuo jo atskirtas. Subjektyvumas vis dar „yra kūrinyje“, vienu metu išlaisvintas nuo autoriaus dėl to, kad jis nėra tai, ką jis sukuria, ir susaistytas su juo tuo, kad šis jį sukūrė. Pamatinė Halliburton‘o artikuluojama nuostata ta, jog intencija, esanti kūrinyje, nebėra vien subjektyvi, nors ir kyla iš intencionalios subjektyvybės. Rašymo akte subjektyvumas virsta objektyvumu, tačiau nepraranda subjektyviojo savo aspekto. Tokių intencijų, esančių pačiame tekste, ir ieško interpretatorius, kantriai atsiverdamas tekstui.

Taigi, vienas iš esminių imperatyvų, išskiriančių literatūros fenomenologą iš kitų literatūros tyrinėtojų, yra privaloma savęs ir savo vaidmens literatūros interpretacijos procese refleksija – jis pats turi tapti „krištiškai sąmoningas savo atžvilgiu. Viršum visko gerbti sąmoningą, intencionalią, žmogišką savo tiriamo objekto prigimtį ir vadovautis tokiais metodiniais įrankiais, kurie jam pritiktų“⁴⁰. Kaip ir Halliburton‘o studija, šis darbas nepretenduos į pateikiamos interpretacijos verifikaciją – parodymą, kad ji yra teisinga. Pasitelkiant fenomenologijos analizuojamus fenomenus ir dėmesingumą sąmonės bei patyrimo struktūroms bus siekiama atverti galimą žvilgsnio į Gombrowicziaus *Kosmosą*

³⁸ Jūratė Levina, „Trys žingsniai literatūros fenomenologijos link su Arūnu Sverdiolu“, in: *Problemos 2020 Priedas*, p. 84.

³⁹ *Ibid.*, p. 90.

⁴⁰ David Halliburton, *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View*, p. 31.

perspektyvą. Halliburton'as prisimena Gadamerį, kuriam menas buvo ne priemonė patirti malonumą, bet būties atvertis. Šiuo požiūriu literatūros kūrinys gali būti suprantamas kaip fenomenas, per kurį pažįstame pasaulį. Halliburton'as pratęsia savo metodologinę intenciją įvardydamas, kad skaitymo procesas, šalia to, kad yra lingvistinis ir psichologinis, yra taipogi ir ontologinis – „kažkam skaitant kūrinį, būtis patiria būtį; ir tai, ką ji patiria, yra būtis“⁴¹. Kiekvienas interpretatorius turi apsibrėžti savo tyrimo horizontą, rašo Halliburton'as, ir savuosius horizontus apsibrėžia du: vieną, sutelktą į literatūros kūrinį ir jame esančius dalykus; ir kitą, sutelktą į pasaulį ir jo ryšius su tais dalykais. Fenomenologija aprašo ir tiria sąmonės, savasties, kūniškumo struktūras ir procesus, ir literatūros fenomenologija, jo manymu, savomis priemonėmis turėtų daryti tą patį – mėginti atskleisti literatūros kūrinio fenomeną per jo santykį su kuriančiąja bei interpretuojančiąja sąmone.

Šio darbo kontekste ypatingai svarbi mums bus literatūros fenomenologijos geba į refleksivaus dialogo poziciją pastatyti dvi teksto suvokimo bei patirties plotmes – ji gali numatyti atvejį, kuriame teksto vidujybėje aprašoma patirties struktūra metalygmeniu galioja ir skaitytojo teksto patyrimui.

2. Metafikcija

a. Apibrėžimas ir problematika

Metafikcijos sąvoką šio darbo kontekste bus apibrėžiama remiantis Mark Currie sudarytoje studijoje *Metafiction* (2016) esančiu jo įvadu⁴², Patricia'os Waugh skyriumi „What is Metafiction and Why are They Saying Such Awful Things About it?“⁴³ iš studijos *Metafiction* (1984), bei Ben Stoltzfus studijos *Lacan & Literature: Purloined Pretexts* paskutiniu skyriumi „Between the Folds of Metafiction and Mimesis (or) Writing the Reader with Postmodern Vestments“⁴⁴. Metafikcija, rašo Patricia Waugh, yra „sąvoka, priskiriama grožinės literatūros kūriniai, kuris, būdamas sąmoningas savo atžvilgiu, sistemiškai išryškina savo kaip artefakto statusą tam, kad iškeltų klausimą apie fikcijos ir

⁴¹ David Halliburton, *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View*, p. 32.

⁴² Mark Currie, *Metafiction*, London: Routledge, 1995.

⁴³ Patricia Waugh, *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, London: Routledge, 1984, p. 1-20.

⁴⁴ Ben Stoltzfus *Lacan & Literature: Purloined Pretexts*, New York: State University of New York Press, 1996.

realybės santyki⁴⁵. Ben Stoltzfus prideda – metafikcija pasižymi tendencija „iškreipti realybę tam, kad performuluotų mūsų sąmoningumą galimybės atžvilgiu“⁴⁶.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, 1960-ųjų pabaigoje pirmą kartą pavartotas metafikcijos terminas 1970-aisiais, t. y. *Kosmoso* rašymo metu (1961-1964), buvo suprantamas kaip nusakantis grožinės literatūros „savi-sąmoningumą, ironišką atstumo su savimi palaikymą“⁴⁷. Tačiau, kaip Mark Currie nurodo įvade į *Metafikciją*, toks sąvokos supratimas bei panaudojimas susiduria su keliais esminiais sunkumais: 1) savi-sąmoningumas sunkiai suderinamas su dauguma postmodernių literatūros teorijų, kurios nei autoriui, nei kūriniui nepriskiria nei savasties, nei sąmoningumo; 2) savi-sąmoningumo priskyrimas kūriniui gali lemti kryptį į begalinę loginę regresiją – savi-sąmoningumas turėtų numatyti refleksiją galutinai apibrėžtos savo būsenos atžvilgiu, t. y. kūriniui neužtektų būti refleksyviu savo sukurtumo atžvilgiu; jis taip pat turėtų būti meta-refleksyvus, meta-meta-refleksyvus savo sukurtumo atžvilgiu, ir t. t.; 3) trečiuoju atveju metafikcinis kūrinys turėtų būti suprantamas ir kaip „nuolatinis dialogas su savo paties konvencijomis“⁴⁸, būti „savo antecedentų komentaru“⁴⁹. Tokiu atveju kūrinys būtų ne tik refleksyvus savo atžvilgiu, tačiau atliktų ir kritikos funkciją.

Mūsų supratimu, Gombrowicziaus *Kosmosas* yra metafikcija atitikdamas ir šiuos šiai kūrinio formai būdingus bruožus – jis išties yra ironiškas literatūrinių konvencijų, žanrų bei tradicinio romano atžvilgiu, polemizuoja su ankstesnėmis literatūros bei struktūralizmo tradicijomis, palaiko ironišką santykį su pačiu savimi. Tačiau šiame darbe dėmesys bus sutelktas ne į šių bruožų verifikaciją, o į tai, kaip pagrindinis metafikcijos bruožas – refleksyvumas savo kaip prasmę turinčio kūrinio formacijos atžvilgiu, – užčiuopia *Kosmoso* specifiką tiek turinio, tiek formos plotmėse, bei priartina jį prie fenomenologinio metodo, apmąstančio subjekto patirties ir tikrovės formavimąsi.

Ben Stoltzfus pastebi, kad „pabrėždama savo kaip reikšminės sistemos statusą, metafikcija pabrėžia ir tikrovės kontingentiškumą – tai, kad reikšmė negali egzistuoti anapus reikšminės grandinės“⁵⁰. Tokių grandinių formaciją įvairiais lygmenimis apmąsto ir Gombrowicziaus *Kosmosas*, ir fenomenologija. *Kosmosas* tampa itin patraukliu romanu metafikcijos ir fenomenologijos sankirtoje išskylančiai interpretacijai tuo, kad jis atskleidžia

⁴⁵ Patricia Waugh, *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, p. 2.

⁴⁶ Ben Stoltzfus *Lacan & Literature: Purloined Pretexts*, p. 165

⁴⁷ Mark Currie, *Metafiction*, p. 1.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid., p. 166

trijų reikšminių grandinių (tarp jų ir savo paties atsiradimo), kurias vėliau vadinsime obsesinėmis koncentrinėmis sistemomis, formaciją.

Fenomenologijai metafikcija artima ir tuo, kad užklausia vieną esmingiausių – aktyvumo ir pasyvumo – opoziciją. Pirma akivaizdus skaitančiojo aktyvumas ir skaitomo teksto pasyvumas tampa užklausiami pajutus, kad pasakojimas aktyviai veda skaitantįjį – tekstas diktuoja savo skaitymo ritmą, kartais ir greitį, jo forma nubrėžia skaitymo nuorodas, gaires, padiktuoja skaitymo tvarką. Apie Gombrowicziaus *Kosmosą* Kokinova pasirenka kalbėti kaip apie ypatingą metafikcijos rūšį – *instrukcinę metafikciją*, kuri „suteikia skaitytojui instrukcijas ir, dar svarbiau, perkeičia skaitymą iš centrinės temos (būdingos metafikcijai) į patį siužetą“⁵¹. Ši mintis ypatingai svarbi – tokia romane skaitymas ne tik tematizuojamas, tačiau tampa būtina siužeto dalimi, reikalinga romano atverčiai. Metafikcija kaip prasmė negalėtų skleistis be skaitytojo dalyvavimo, rašo Stoltzfus, be „jo noro bendradarbiauti tam, kad iš tekstų, kurie yra užburto rato struktūros, trūkinėjantys, prieštaraujantys sau, būtų išgauta prasmė“⁵². Užklaudami tokią dalyvaujančio skaitytojo poziciją, tiesiogiai susisiejančią su dalyvaujančiojo fenomenologo pozicija, galėtume klausti – ko skaitytojas ieško tokia tekste, kodėl jo paprasčiausiai nenumeta į šalį? Ellie Ragland-Sullivan pateikia galimą atsakymą į šį klausimą. Anot jos, metafikcija yra „tekstas, pasižymintis „nugalima trauka“ skaitytojui todėl, kad yra pamatinės sąmonės struktūros analogija“⁵³.

Tam tikra prasme instrukcinė metafikcija, įtraukdama skaitymo aktą į romano siužetą, pati skatina skaitytoją atsistoti į fenomenologo – savirefleksyvią – poziciją savo patyrimo atžvilgiu. *Kosmoso* interpretacijai ypatingai aktuali bus Stoltzfus mintis, jog „metafikcija įkalina mus formos gniaužtuose tam, kad pademonstruotų jos arbitralumą“⁵⁴. Gombrowicziaus atveju *Kosmosas* yra kūrinys, apmąstantis abu šiuos lygmenis – brėžiantis analogiją tarp tikrovės ir romano formacijos.

b. Atsitiktinumo ir būtinybės žaismė

Kaip galima skaityti metafikciją, jei ji nuolatos perpampusi prasmės? Kokinovas nuomone, toks skaitymas turėtų būti „nelinijinis, daugiakryptis, dinamiškas ir nesibaigiantis

⁵¹ Katherina B. Kokinova, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, p. 232.

⁵² Ben Stoltzfus *Lacan & Literature: Purloined Pretexts*, p. 167.

⁵³ Ellie Ragland-Sullivan, „The Magnetism Between Reader and Text: Prolegomena to a Lacanian Poetics“, in: *Poetics* 13, 1984, p. 381, cituojama iš Ben Stoltzfus *Lacan & Literature: Purloined Pretexts*, p. 1.

⁵⁴ Ben Stoltzfus *Lacan & Literature: Purloined Pretexts*, p. 1.

(pasaulio) vertimo veiksmas“⁵⁵. Mūsų manymu, *Kosmoso* skaitymo produktyvumas ir kartu malonumas priklauso nuo jame aptinkamos ironijos kiekvienam naujai aptinkamam refleksijos lygmeniui atpažinimo. Aktyvumo/pasyvumo, chaoso/kosmoso skirčių užklausimas sulieja romaną ir jo skaitymo patirtį į ribų ir aiškaus supratimo lūkesčio horizonto neturinčią masę, kurioje kapstydamiesi turime laisvę išvengti prasmės išsemties, baigtinumo. Aiškaus, skaidraus, su moksliniu metodu asocijuojamo supratimo siekis yra atvirai pajuokiamas *Kosmoso* tekste – matematinė kalba, apeliuojanti į *patikimą, realybę paaiškinantį* mokslinį metodą, yra imituojama jos turiniu padarant iracionalių idėjų svarstymą: pagrindinis romano veikėjas Witoldas su Liudviku užsiima kombinatorika⁵⁶, Witoldas su Fuksu ant sienos atsiradusios rodyklės trajektoriją preciziškai tiksliai nustatinėja pasitelkdami grėblio ir šepetio kotus, kurie galiausiai nurodo jiems Katasės kambario kryptį. „Jei tai rodyklė, vadinasi, ji ką nors rodo“⁵⁷ – nenuneigiama lingvistinė logika vadovaujasi Fuksas, kurio vardas reiškia laimingą *atsitiktinumą*⁵⁸. Jis ypatingai mėgsta remtis matematiniais skaičiavimais – laisvalaikį jis leidžia mėgindamas apskaičiuoti ruletės – visišku atsitiktinumu paremto azartinio žaidimo⁵⁹ – tikimybes, kartoja vis tą pačią tikimybę nusakančią frazę – *fifty, fifty*⁶⁰, taip arba ne⁶¹. Toks žaismas – tai kritika alternatyvaus realybės struktūravimo metodo – mokslinio metodo – atžvilgiu. Tai, ką pavyksta juo tirti, iš tikrųjų neišvengia atsitiktinumo pamatiškumo. Tai irgi, tik kitokios formos, obsesinio patyrimo formacijos iliustracija, besidengianti racionalumo šydu. Analogijų bei asociacijų, iš kurių Witoldas kuria sistemas, seka, *sequentia sancti*⁶², yra visiškai atsitiktinė. Apjungianti sistema kaip tinklas yra užmetama į daiktų daugio vandenyną, o tai, kas ištraukiama, įsisteigia kaip prasminės sistemos dalis vien šiuo ištraukimo aktu. Tačiau vien elementų išskyrimu iš kitų begalybė neapsiriboja; kuomet yra elementai, dar yra begalė būdų, kuriais jie galėtų būti „sukombinuoti“. Liudvikas užduoda Leonui mįslę:

„kaip, tėve, manote, įsivaizduokite, dešimt kareivių žąsele eina vienas paskui kitą, kaip, tėve, manote, kiek laiko tektų sugaišti šiems kareiviams surikiuoti visomis galimomis kombinacijomis <...> jei tartume, kad per dieną padarome vieną keitimą? Leonas susimąstė: per tris mėnesius? Liudvikas pataisė:

– Per dešimt tūkstančių metų. Tai apskaičiuota.

⁵⁵ Katherina B. Kokinova, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, p. 241.

⁵⁶ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, iš lenkų k. vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 51-52.

⁵⁷ Ibid., p. 29.

⁵⁸ Lenkiškame originale skaitome „Fuks“, angliškame vertime „Fuchs“ šis prasmės atspalvis prarandamas.

⁵⁹ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 17-18.

⁶⁰ Ibid., p. 29, 90.

⁶¹ Ibid., p. 29.

⁶² Katherina B. Kokinova, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, p. 241.

– Žmogau, – pasakė Leonas. – Žmogau... Žmogau...“⁶³.

Žmogaus būseną indikuoja galimybę apskaičiuoti reiškinius, pranokstančius jo galimybes – tiek gyvenimo laiko, tiek pažinimo bei patyrimo. Egzistuoja tik prasmės užmestis – savo padėties begalinėje gausoje pajautimas, verčiantis ribotą subjektą kankintis, ieškoti būdų, kaip būtų galima tai „išspręsti“. Ši klasikinė mintis indikuoja problemos atspirties tašką, tačiau norėtusi nesupaprastinti Gombrowicziaus užmojo tariant, kad *Kosmosas* – tai vien šiosios būklės refleksija. Ji pamatinė ir svarbi, tačiau atsakas, kurio ieško Gombrowiczius, radikalesnis – jis balansuoja ant patologijos ribos, kartu nurodydamas pamatinį žmogaus balansavimą ant jos. Viena iš priežasčių, dėl kurių galima skaityti *Kosmosą* ribinės patirties šviesoje yra ta, kad šis ribiškumas nėra neįprastas – dialektišku Gombrowicziaus įvardijimu *Kosmosas* „nėra paprastas romanas, pasakojantis kokią nors istoriją“⁶⁴, ir yra „paprasčiausias eilinio studento pasakojimas apie savo nuotykius“⁶⁵ – sutiktų moterų lūpos jam susipina, apsėda jį, prie to prisideda pakartas žvirblis, kabantis pagaliukas, ir visa tai „ima traukti jį į tam tikrą veiksmą... kuriam jis atsiduoda ne be skeptiškumo. Kas čia tokio nepaprasto? Kiekvienam gali pasitaikyti. <...> „Kosmosas“ paprastai įveda į nepaprastą pasaulį, neva į pasaulio užkulsius“⁶⁶.

3. Obsesijos ir patologijos santykis bei svarba

Pagrindinė šio darbo mintis steigiasi sąveikoje tarp trijų dėmenų, įvardintų darbo pavadinime – fenomenologinio metodo, metafikcijos ir obsesijos. Ligi šiol nužymėjome pirmųjų dviejų supratimo gaires, tad dabar susitelksime ties trečiuoju – obsesija – kuri tampa jungiamąja visos prieigos grandimi. Fenomenologijai ji artima keliais lygmenimis: a) tuo, kad yra patirties fenomenas, įdomus tiek savaime, tiek pamatiniu savo dalyvavimu patologiniuose sutrikimuose (šia prasme priartėjame prie įvade mūsų minėtosios psichopatologijos fenomenologijos), b) tuo, kad ją galima suprasti kaip būtiną būtinai selektyvios (t. y. apimančios ne visą supantį ar galimą pasaulį, jo patyrimus ir elementus, o tik tuos, kuriuos fiksuoja aktuali subjekto padėtis ir jo dėmesio laukas) tikrovės formacijos

⁶³ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 51-52.

⁶⁴ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2020, p. 116.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 117.

⁶⁶ *Ibid.*

būdą, kuris, nors mums geriau suprantamas per išryškintą pataloginį kontekstą, funkcionuoja ir „normalybės“ kontekste.

Tai, ką leidžia padaryti refleksyvus fenomenologinis žvilgsnis, yra aptikti obsesijos vaidmenį subjekto patyrimo struktūroje. Į kylantį klausimą, kodėl šiam tyrimui reikalingas būtent „obsesijos“ terminas, mėginame atsakyti atsižvelgdami į jo etimologiją, išryškindami jo balansavimą tarp normalumo/anomalijos kontekstų ir parodydami, kuo dėl tokios savo pozicijos konkrečiu Gombrowicziaus *Kosmoso* analizės atveju jis pranašesnis nei paraleliniai terminai – manija ir paranoja.

Ypatingai svarbu pabrėžti, kad obsesijos terminas šio darbo kontekste bus vartojamas kaip priklausantis ne išskirtinai patologijos diskursui, o įvardinantis struktūrinį prasminės tikrovės formacijos dėmenį. Toks skaitymas, šalia asmeninio autorės polinkio, yra grindžiamas ir mėginimu reaguoti į jau minėtąją Gombrowicziaus intuiciją, suformuluotą klausimu: „Ar tikrovės esmė obsesyvi?“⁶⁷. Obsesija šiame kontekste pasirodo kaip tarpžmogiškai „atpažįstamas“, „paprasčiausias“ fenomenas. Jis, kaip *per pakartojimą* įsisteigiantis santykis, aprašomas įžangoje, vedančioje prie ką tik minėto klausimo. Pateikiame trumpą, tačiau labai svarbią ištrauką:

„Dar apie „Kosmosą“: iš begalybės aplink mane vykstančių reiškinių paimu vieną. Pavyzdžiui, pamatau ant stalo stovinčią peleninę (kiti daiktai ant stalo nueina į nebūtį).

Jeigu galiu pagrįsti, kodėl pamačiau būtent peleninę („noriu nuo cigaretės nukrėsti pelenus“), tuomet viskas gerai.

Jeigu peleninę pamatau atsitiktinai, be jokio tikslo, ir daugiau prie to negrįžtu, irgi viskas gerai.

Bet jeigu, pamatęs tą bereikšmį reiškinį, grįši prie jo dar kartą... Bėda! Kodėl ją vėl pamatei, jeigu bereikšmė? Aha, vadinasi, ji tau ką nors reiškia, jeigu grįžai mintimis?... Štai taip, kadangi prie to reiškinio stabtelėjai sekundę ilgiau negu reikia, daiktas atkreipia į save dėmesį, tampa išskirtinis... Ne, ne (giniesi), tai paprasčiausia peleninė. Paprasčiausia? Tai kodėl giniesi, jeigu paprasčiausia?

Štai taip reiškinys tampa obsesija.

Ar tikrovės esmė obsesyvi?“⁶⁸.

Ir iš tiesų? Prasmės žaismas šiame leitmotyvine klausime atskleidžia du galimus perskaitymo būdus, kurie abu esmingi judant link *Kosmoso* atverties. Klausimas, ar pamatinė prasminės tikrovės formacijos struktūra yra pastatyta obsesijos pagrindu, įgalina mūsų jau

⁶⁷ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis III 1961-1969*, p. 227.

⁶⁸ Ibid.

pradėtą spekuliaciją apie pamatinės patirties struktūros ir obsesijos koreliaciją. Tačiau ne mažiau svarbus yra ir kitas būdas perskaityti šį klausimą. Ar tikrovės esmė yra tai, ką obsesyviai stengiamasi atrasti?

Iškėlus šį klausimą įgauname galimybę iškelti dar vieną *Kosmoso* analizei reikalingą aspektą. Kokinova *Kosmosą* vadina „detektyvinio romano parodija“⁶⁹, pats Gombrowiczius *Testamente* jį vadina „truptų kriminalin[iu] roman[u]“⁷⁰, o straipsnį „Witold Gombrowicz: *Cosmos*. The case of the hanged sparrow“⁷¹ Hanjo Berressem pradeda vadindamas *Kosmosą* viena iš išsamiausių detektyvinio romano dekonstrukcijų moderniojoje literatūroje⁷². Šiame skyriuje aptarsime tematiškai šiam darbui aktualiausius tokios jo interpretacijos aspektus.

Pasak Berressem, *Kosmose* kraštutinis iracionalumas bei žiaurumas supinamas su kraštutinai griežtu racionalumu bei tvarka⁷³, tačiau tai, kas kulminuoja romaną, nėra perėjimas nuo miglotumo prie aiškumo; veikiau taip sukuriamas tekstas „tuo aiškesnis, kuo neaiškesnis“⁷⁴. *Kosmosas* jo manymu yra detektyvinis romanas tiek konceptualiniu, tiek naratyviniu lygmeniu, o savo logika bei sandara jis primena sapną – vietoje detektyvinio romano pabaigoje aptinkamo loginio išrišimo, jame randame veikiau mįslingą, bet prasmingą vaizdinį. *Kosmoso* siužetas, anot Berressem, „rutuliojasi su sapnų-mašinai būdinga neišvengiamybe“⁷⁵. Nuo užuominos apie sapnus pereidamas prie psichoanalitinės prieigos, jis iškelia sau tikslą: parodyti, kad pamatinė *Kosmoso* struktūra yra paranojinės sistemos struktūra, ir kad pats romanas pasirodo kaip paranojinės struktūros figūra⁷⁶. Jis taip pat reflektuoja mūsų jau minėtą pavojų, su kuriuo mėgindami priartėti prie literatūros kūrinio santykiyje su psichoanalize, sapnais ar psichopatologijos terminais susiduria tyrėjai – matyti meno kūrinį vien kaip simptomą. Tačiau mėgindamas atsakyti šiai grėsmei jis cituoja Gombrowicziaus *Dienoraštį*, kuriame jis pats nurodo sapno [dream-work] kaip struktūrinio modelio svarbą savo poetikai:

„sapnas griaua praėjusios dienos tikrovę, ištraukia iš jos kažkokias nuolaužas, keistus fragmentus ir beprasmiškai sudėlioja juos į savavališką ornamentą – tačiau mums toji beprasmybė kaip tik yra didžiausia prasmė. <...> Ir sapnas išryškina visą to

⁶⁹ Katherina B. Kokinova, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, p. 240.

⁷⁰ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 117.

⁷¹ Hanjo Berressem, „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, in: *The Polish Review*, vol. 36, no. 2, 1991, p. 145.

⁷² Hanjo Berressem, „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 145.

⁷³ Apie *Kosmosą Dienoraštyje* Gombrowiczius rašo: „Staiga pasipila logiškas absurdas“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2020, p. 411).

⁷⁴ Hanjo Berressem, „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 145.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

reikalavimo idiotiškumą, reikalavimo, kurį menai kelia kai kurie pernelyg klasicizuojantys protai, - kad jis privalo būti „aiškus“. Aiškumas? Jo aiškumas yra nakties, o ne dienos aiškumas. <...> Skaisčiai šviečiant vidudienio saulei eikite ir gerai įsižiūrėkite į labiausiai klasikinę Venerą, ir jūs pamatysite juodžiausią naktį“⁷⁷.

Šią aiškumo eroziją aptinkame ir tame, kaip *Kosmosą* – atnešusį jam „tarptautinę literatūros premiją, didžiausią po Nobelio“⁷⁸, – *Testamente* aprašo Gombrowiczius: „juodas, visų pirma juodas, tarytum kokio juoda sudrumsta srovė, pilna sūkurių, kliūčių, užlajų, juodas vanduo, nešantis tūkstančius atliekų, o į ją žiūrintis žmogus – įsižiūrėjęs ir jos nešamas – bandantis suvokti, suprasti, sudėti į kažkokią visumą... Juoduma, siaubas ir naktis“⁷⁹.

Fuksą Berressem vadina Witold'o alter-ego, ir abu juos – reprezentuojančiais subjektą nuolatinėje įtampoje tarp „*logikos troškimo ir troškimo logikos*“⁸⁰. Lakanišką ir freudišką, *desire* ir *libido* vaidmenį realybės projekcijose pabrėžiantį skaitymą būtų galima pagrįsti Gombrowicziaus žodžiais „[n]etikiu neerotine filosofija. Netikiu mąstymu, atsiribojančiu nuo seksualumo“⁸¹ ir pastiprinti *Kosmose* aptinkama Witoldo aistros Lenai, onanistinio Leono potraukio analize. Tačiau mes nesusitelksime ties šiuo skaitymu. Mums svarbu tai, kad Berressem įvardija galimybę į paranoją *Kosmoso* kontekste žvelgti ne vien kaip į psichinį sutrikimą, bet kaip į esminę patyrimą ir romaną struktūruojančią struktūrą. Skirtumas tarp paranojos kaip patyrimo elemento ir klinikinės paranojos tad aptinkamas laipsnio, o ne pobūdžio, skirtume. Toks patyrimas, pasak Lacan'o, veda prie „vis labiau ir labiau paralyžiuojančios, neaprepiamos <...> koncentrinės haliucinacijos“⁸². Ir būtent taip – kaip koncentrinę haliucinaciją – Berressem apibūdina *Kosmosą*. Tai mintis, nuo kurios atsispirdami toliau žengsime ir mes.

Kuo prasideda *Kosmoso* obsesinės sistemos kūrimasis? Romano eigoje kartu su Witoldu stebime dviejų jo patyrimą struktūruojančių obsesinių sistemų formaciją. Pirmoji iš jų – tai korimo grandinė, prasidedanti susidūrimu su išslystančiu ženklu. Witoldui ir Fuksui Lenkijos laukuose ieškant nakvynės namų, krūmynų proskynoje jie aptinka pakartą žvirblį. Galimas su pamatinai irracionaliuoju pradū susijęs paaiškinimas – pavyzdžiui, vaiko

⁷⁷ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1953–1956 I*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 323-324.

⁷⁸ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 113. 1967-aisiais Gombrowiczius dėl romano *Kosmosas* tapo Prix International de Littérature premijos lauretu.

⁷⁹ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 114.

⁸⁰ „*The desire for logic and the logic of desire*“ (Hanjo Berressem, „Witold Gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 146).

⁸¹ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II 1957-1961*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999, p. 280. Vertimas šiek tiek pakeistas.

⁸² Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan, Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-1955*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, p. 169, cituojama iš Hanjo Berressem, „Witold Gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 147.

eksperimentavimas, – galėjęs išvaduoti keliautojus nuo vaizdo enigmos, yra nepasiekiamas – žvirblis kaboją tik suaugusiam žmogui pasiekiamame aukštyje. Šioje vietoje galėtume prisiminti Husserlį – jo nuomone validus fenomenologinis diskursas galimas aptariant tik racionalaus suaugusiojo subjekto veiksmus ir patirtis – subjektai, kurie lieka už validumo ribos, jam yra vaikai, gyvūnai ir bepročiai⁸³. Ir visgi, šis konkretus suaugusio žmogaus rankos įsikišimo į gamtą fenomenas iškyla kaip mįslė – ar galima jį paaiškinti racionaliai, ar esame priversti postuluoti beprotybės manifestaciją?

Daugelyje lygmenų su šios opozicijos radikalumu aptinkame žaidžiant visą tolimesnę romano eigą. Pakarto žvirblio „ekscentriškumas“ ištinka Witoldą kaip įcentruojanti mįslė, prieš mūsų akis pradeda tarytum ryškėti detektyvinio tyrimo motyvacija ir tikslas. „Kas jį pakorė, kam, koks galėjo būti motyvas?...“⁸⁴, klausia Witoldas, stebėdamas žvirblį, kabantį giliai krūmokšniuose, virš juodos, nuogos žemės, po susipynusiais lazdynais ir eglišakiais, tarp „lapų, šakelių, šviesos dėmių, sutankėjimų, praretėjimų, sangrūdų, nuolydžių, nuolinkių, apvalumų, dar velniai žino ko margumyn[o]“⁸⁵, kaip kažką „atskira ir svetima, nors ir neapibrėžta...“⁸⁶ – tai, kas „liudijo žmogaus ranką įsibrovus į tankmę“⁸⁷. Toks gamtos apsuptyje žmogaus paliestas gamtiškas objektas „įsiviešpatauja“ – visa aplinkui – tiek Witoldo ligtolinio gyvenimo elementai ir išgyvenimų turiniai, tiek gamtiniai objektai tankmėje – „dabar išvien supuolė prie to žvirblio tarsi ant kelių parklupusi minia“⁸⁸.

a. Manija – Obsesija – Paranoja

Prieš pratęsdami obsesijos formacijos ir svarbos eksplikavimą siūlytume trumpam sustoti ir pažvelgti į tai, kodėl būtent obsesijos terminas yra esminis šiai interpretacijai ir kodėl nutiko taip, kad lietuviškajame Gombrowicziaus kūrybos vertime jis visiškai pranyksta.

„Štai taip reiškinys tampa *manija*. Ar tikrovės esmė *maniakiška*?“⁸⁹ – tokiu pavidalu jau cituotą ištrauką iš tikrųjų aptinkame 1999 metų Vyturio išleistoje *Dienoraščio III* dalyje. Ši formuluotė nepakeista pereina ir į 2020 metais Odilės perleistą *Dienoraštį II*⁹⁰.

⁸³ Natalie Depraz, „The Husserlian Theory of Intersubjectivity as alterology. Emergent theories and wisdom traditions in the light of genetic phenomenology“, in: *Journal of Consciousness Studies* 8(5-7), January 2001, p. 169-178.

⁸⁴ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 6.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid., p. 7.

⁸⁹ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis III 1961-1969*, p. 227.

⁹⁰ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 412.

Tačiau originalo kalba skaitome: „Oto jak zjawisko staje się obsesją. Czy rzeczywistość z istoty swojej jest obsesjonalna?“⁹¹. Vertime į anglų kalbą taipogi labiau atsižvelgiama į originalo terminologiją: „This is how a phenomenon becomes an obsession. Is reality obsessive by its very essence?“⁹².

Vadovaujantis APA (American Psychological Association) žodynu manija gali būti suprantama keliomis prasmėmis: 1. kaip būseną, kuriai būdingas susijaudinimas, psichinių procesų pagreitinimas, dažnai lydima perdėto optimizmo, didybės jausenos arba sutrikusio vertinimo; 2. kaip manijos epizodas; 3. kaip minčių ir jausmų sutelktumas į vieną idėją. Obsesija šiame žodyne apibrėžiama kaip „pasikartojanti mintis, idėja, vaizdinys ar impulsas, patiriamas kaip primetantis save. <...> Atsakas į obsesiją – mėginimas ją neutralizuoti ignoruojant arba įtraukiant į kompulsiją“⁹³. Kompulsija – tai nuo subjekto valios nepriklausomai jo vykdomi veiksmai. Witoldo atveju galėtume teigti, kad kompulsyvus yra jo nuolatinis mėginimas kurti sistemas, kurios pirminį obsesijos objektą pastatytų į centrinę poziciją bei įprasmintų apraizgydama ryšiais. Trečiasis manijos apibrėžimo aspektas labiausiai priartėja prie to, kaip suprantama obsesija, tačiau tarp šių skirtingų terminų nederėtų dėti lygybės ženklą.

Įdomu, kad būtent tai padaroma *Anglų-lietuvių kalbų psichologijos žodyne*⁹⁴, terminą *obsession* į lietuvių kalbą siūlant versti kaip „įkyrybė, manija“ – taip visiškai panaikinant obsesijos termino bei fenomeno specifiką. Ar tikrai nieko neprarandama dėl to, jog lietuviškame *Dienoraščių* vertime nebelieka nė vienos *obsesijos*, kad visos jos yra pakeičiamos *manijomis*?

Tiesa, kad Gombrowiczui šias sąvokas vartojo panašia prasme. 1963-aisiais, keliaudamas laivu iš Argentinos į Europą, jis rašo: „Kokia manija: žvelgi į stiklinį rutulį, į stiklinę vandens ir netgi ten kažką pamatai, kažkokį pavidalą...“⁹⁵. Tačiau jis visgi daro skirtį, kuriai, kaip prasmės atspalviui, ypatingai jautrūs turėtume būti ir mes – galėdamas pasirinkti bet kurį variantą, esminiu metu jis du kartus pakartoja – *obsesją, obsesjonalna* – tikrovę jis užklausia būtent obsesyvumo, o ne manijos perspektyvoje.

Trečiasis – paranojos – terminas pasiekia mus iš jau minėtosios Berressem interpretacijos. Paranojinės sistemos sąvoką jis perima tiesiogiai iš lakaniškosios psichoanalizės, ir ji išties svariai prisideda prie *Kosmoso* supratimo. Tokie jos apibrėžimo

⁹¹ Witold Gombrowicz, *Dziennik 1953-1969*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2013.

⁹² Witold Gombrowicz, *Diary*, translated by Lillian Vallee, New Haven & London: Yale U Press, 2012, p. 676.

⁹³ American Psychological Association (APA) Dictionary of Psychology: <https://dictionary.apa.org/obsession>.

⁹⁴ Albinas Bagdonas Eglė Rimkutė, *Anglų-lietuvių kalbų psichologijos žodynas. Apie 17 000 žodžių*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 177.

⁹⁵ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 298. Originalo kalba: „Co za mania: wpatrujesz się w kulę szklaną, w szklankę wody, i nawet tam coś ci się z niczego wysnuje, kształt...“ (Witold Gombrowicz, *Dziennik 1953-1969*).

aspektai kaip taisyklingas išvadų išvedimas iš klaidingų prielaidų, išlikimas loginio bei tvarkingo mąstymo plotmėje taikliai apibūdina analizei bei romano supratimui esmingus niuansus. Atlikdamas rodyklės krypties apskaičiavimo veiksmus Witoldas sušunka: „Ne, tai nelogiška! Na aišku, tačiau juk nelogiškumas – tai tokia lazda dviem galais, ir mudu su Fuksu, pasirėmę šio nelogiškumo antruoju galu, judėjome ir elgėmės visiškai logiškai“⁹⁶. Straipsnyje Berressem neeksplikuoja savo pozicijos paranojos ir obsesijos sąvokų atžvilgiu – veikiau vartoja jas sinonimiškai. Aptinkame ne vieną sakinį, kuriame sąvokos lygiavertiškai kaitomos stiliaus sklandumo paskatomis⁹⁷.

Mėginant pritaikyti minėtąsias sąvokas konkretaus romano analizei iškyla sąžiningumo problema. Tiesa, jog paranojinės sistemos sąvoka produktyvi analizuojant *Kosmosą*, tą savo straipsnyje puikiai pademonstruoja Berressem, neužklaudamas jos santykio su paties Gombrowicziaus vartotais artimais terminais; veikiau šią Lacan'o sąvoką užmesdamas kaip išorinį prasmingą interpretaciją generuojantį tinklą. Taip elgtis atrodytų adekvatu, jei pats romanas ir jį reflektuojantis autorius nesiūlytų *toje pačioje kategorijoje* tarpstančio *alternatyvaus* žodyno. Visuose *Dienoraščiuose* Gombrowiczius paranoją pamini tik viename epizode – vieną 1962-ųjų savaitgalį aprašinėdamas tarnaitės Helenos būklę⁹⁸. Vis tik pačiame *Kosmose* originalo kalba, nors ir rašytame tuo pat laikotarpiu, nė vienos *paranojos* nėra. Tačiau randame *maniją* bei *obsesiją*. Tiksliau, penkis iš aštuonių kartų yra minima ne *manija*, o *maniakas* – ironiškoje Leono replikoje Fuksui, mėginančiam atkurti žvirblio ir viščiuko pakorimo aplinkybes: „Ponuli, gal manote, jog tai koks nors maniakas? Nesu girdėjęs apie jokią maniaką šiose apylinkėse“⁹⁹; Witoldo mintyse, nukreiptose į Leoną: „Ėmiau baimintis, jog tai maniakas, *mente captus*“¹⁰⁰; vienąsyk – nukreipta į pasikorusį Liudviką – „Maniakas!“¹⁰¹, dar vienąsyk, grįžtant prie anoniminio, ieškomojo maniako¹⁰². Likusius tris kartus manija pasirodo mąstymo apie kabantį Liudviką kontekste: „o gal tai jis pakorė žvirblį? Gal jis piešė rodykles, pakabino pagaliuką, užsiėmė visais tais niekais... tarsi kokia manija, korimo manija, atvedusi jį čia, kad pakartų save patį... <...> Manija,

⁹⁶ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 31.

⁹⁷ Pavyzdžiui „Witold's obsessive logic finally brings about the paranoiac unity of love and death“ (Hanjo Berressem, „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 157).

⁹⁸ Originalo kalba skaitome: „A teraz Alicja mi prawi, że ona ma we łbie paranoję!“ (Witold Gombrowicz, *Dziennik 1953-1969*), tačiau tiek vertime į lietuvių („O dabar Alicja man aiškina, kad anai ne visi namie!“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 210)), tiek į anglų kalbas („She was diagnosed as undoubtedly crazy by the psychiatrist to whom she was sent for a checkup“ (Witold Gombrowicz, *Diary*, p. 539)) tikslios diagnozės nebelieka. Svarbu pastebėti, kad apie paranoją Gombrowiczius šiame vieninteliam epizode rašo kaip apie ligą, ištikusią Heleną.

⁹⁹ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 21.

¹⁰⁰ Ibid., p. 122-3.

¹⁰¹ Ibid., 161.

¹⁰² Ibid., 162.

apsėstumas, pamišimas...“¹⁰³. Šis trijų *daiktavardžių* išvardijimas – lenkiškame originale skaitome: „Mania, obsesja, obłęd...“¹⁰⁴ – iš kurių antrasis vertime į lietuvių kalbą tapo sudaiktavardėjusiu būdvardžiu¹⁰⁵ – nurodo skirtį tarp minimų fenomenų bei Gombrowicziaus pasirinkimą šią skirtį daryti.

Mėginami rasti pusiausvyrą tarp tiesioginio nuo Gombrowicziaus žodyno nutolusio paranojinės sistemos apibrėžimo ir jos reikšmės adekvatumo, siūlome nusikalti įrankį, įimančią tiek prasmės, tiek žodyno artumą. Tokia sąvoka – obsesinė sistema. Įsiskaitę į paranojinės sistemos apibrėžimą matome, kad jos centras formuojasi pamatinai obsesyviai – taip suvokimas išsirenka vieną pasaulio elementą, aplink kurį formuoja koncentrinę įsteigtų prasmų sistemą. Reiškinių obsesija yra pirminis ir pamatinis žingsnis paranojinės sistemos įsisteigimo procese. Obsesyvi tikrovės esmė, kurios nuojautą išrašo Gombrowiczius, atsiskleidžia mėginant kapanotis begalinių kombinacijų pasaulyje jau įsisteigus šiems centrums. *Kosmosas* tampa metalygmenyje funkcionuojančia tiek centrinio objekto įsisteigimo, tiek aplink jį aktyviai besikuriančios sistemos vyksmo atvertimi.

Svarbų ir įdomų prasmės atspalvį aptinkame pažvelgę į *obsesijos* etimologiją. Kilusio iš lotyniškojo *obsidere*, vėliau tapusio *obsessio* ir angliškuoju *obsession*, pirminė šio žodžio reikšmė – apgultis (angl. *a besieging*). Pradinėje savo formoje *obsidere* jis žymėjo veikiamosios rūšies veiksmožodį – *apgulti*, tačiau sudaiktavardėjusi apgulties fenomeno forma nurodo mums jau du būtinus savo dėmenis – apgulantįjį ir apgulamąjį. Witoldo poziciją *Kosmose* galime svarstyti abiejų apgulties pusių perspektyvoje. Viena vertus, begalintai daugybiška tikrovė apsupa jį savo galimų kombinacijų daugiu, apgula, lyg grasindama paskandinti savyje, jei jis neatlaikys jos apgulties svorio. Antra vertus, Witoldas, vaduodamasis iš šios apgulties, pats apgula – apsiaučia, apsėda – tam tikrus objektus, griebdamasis jų kaip naujos – baigtinės, suformuotos – sistemos centrų. Aktyvumo ir pasyvumo perskyra šioje situacijoje nėra griežta, ji veikiau primena epifanijos ar malonės struktūrą – vienu metu iš nevalingai išstinkančią, ir išstinkančią vien todėl, kad yra priimama. Witoldo santykis su obsesiniais objektais panašus – jis ir apsėda objektą, ir yra jo apsėdamas. Koncentrinė obsesinė sistema yra subjekto ir formuojama, ir formuojasi pati, atgalios formuodama subjektą.

¹⁰³ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 161.

¹⁰⁴ Witold Gombrowicz, *Kosmos*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986, p. 99.

¹⁰⁵ Žodžio *obsesija* nėra lietuvių kalbos žodyne. Tačiau nėra ir *apsėstumo*.

b. Kritinis normalumo/anomalijos skirties užklausias

Visgi, obsesijos terminas įsisteigia kaip svarbus ne vien dėl kalbinio preciziškumo. Jis funkcionuoja tiek normalumo, tiek anomalijos diskursuose, taip išryškindamas skirties tarp jų neradikalumą.

Romano skaitymo eigoje kūriniai ir skaitytojui yra tarsi priskiriamos kraštutinės pozicijos patyrimo spektre – skaitytojas kaip „normalusis subjektas“ įtvirtina savo poziciją santykiyje su „patologiniu“ romano vyksmu, tačiau jų susitikimas įvyksta būtent pusiaukelėje. Romane skaitome Witoldo pasakojamą istoriją, kurioje jo tikrovės formacija vyksta dviejų koncentrinių obsesinių sistemų – korimo ir lūpų – pagrindu. Witoldo pasaulio patyrimo ir struktūravimo ypatumai atvirai nurodo mums į patologijos epizodą išgyvenančio subjekto patirtį. Vienas iš būdų įvardinti tokį subjektą būtų jo pripažinimas obsesiniu – vienas iš esminių tokios pataloginės sąmonės bruožų būtų tas, kad, susidūrusio su galimybių begalybe ir būtinumo erozija, taip tikrovę patiriančio subjekto sąmonė ima gintis – ji susiaurina subjekto pasaulį tiek, kad jame nebėra pakankamai *vietos* neesminiams elementams, taigi nebelieka vietos ir atsitiktinumui¹⁰⁶. Tai, kas patologizuojama – gynybinis supančio pasaulio ribotumas, prasminių sąryšių tarp jame likusių elementų būtinumo postulavimas, yra būdingas *mente captus* – įkalintos sąmonės – būsenai. Tačiau ar galimas kitoks patyrimas?

Kaip nenorėjome redukuoti literatūros kūrinio į fenomenologinį aprašymą, taip turėtume išvengti ir jo redukcijos į psichopatologijos simptomą. Patologijos tema išties struktūruoja ir veda pirmyn romano naratyvą, tačiau tai neturėtų pateisinti žvilgsnio „kiaurai“ kūrinio. Jei taip nutiktų, Derrida terminais jis būtų „aklas“ – tokia prieiga nuklystų į banaliausią literatūrinio „simptomo“ skaitymą, taptų akla „pačiam „simptomo“ audiniui, jo tekstūrai“, pradėtų nuo „literatūrinio signifikanto kaip tokio susklydimo“¹⁰⁷. Taip neturėtų nutikti jau vien todėl, kad būtų prarandamas svarbus refleksyvumo lygmuo. Literatūros kūrinys gali mums suteikti daugiau nei vien deskripciją – savo literatūriškume jis turi priemones savo „audiniu“, „tekstūra“ bei forma dar viename lygmenyje reflektuoti – įgalinti – aprašomo fenomeno supratimą.

Svarbu ir tai, kad „patologijos prezumpcija“ neatriboja skaitančiojo nuo romane pasakojamos istorijos. Pirminė normalumo/anomalijos skirtis yra išblukinama pasitelkus

¹⁰⁶ „The shrinkage of lived space, which leaves no margin to the patient, leaves no room for chance.“ (Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of Perception*, translated by Colin Smith, London and New York: Routledge, 2005, p. 334).

¹⁰⁷ Jacques Derrida, *Apie gramatologiją*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 212.

struktūrinį at(si)pažinimą – *Kosmosas* nėra romanas apie patologiją kaip kažką, prie ko „normalus“ subjektas neturi prieigos. Tai, kas mums atskleidžiama – apribotas Witoldo pasaulis, atitinka tai, kame prasmės ieškome ir mes – apribotame mums pateikto romano pasaulyje. Būtų per drąsu sakyti, kad mūsų ir Witoldo pasauliai sutampa, tačiau abu juos sieja stiprus ribotumas. Ar ši patyrimo sąlyga būdinga tik anomaliniam, patologiniam patyrimui? Ar „normalusis“ skaitytojas gali visą pasaulį su begalinėmis jo galimomis kombinacijomis aprėpti pilnutinai? Šiuo atveju romanas, kaip ir pati patologija, atskleidžia patyrimo sąlygas suintensyvėjimo būsenoje. Romanas, kaip apibrėžta kombinacijos aktualybė, savyje talpina šios savo formacijos iš begalinio kombinacijų daugio vyksmą, refleksiją bei būtinybės apmąstymą. Neišvengiamu savo apibrėžtumu jis pateikia analogiją – mažyčiame dezorientuotame pasaulyje vykstantį obsesinį įprasminimo procesą, kurį atlieka tiek Witoldas, tiek skaitytojas. Skaitomas romanas veriasi kaip subjekto pasaulyje pasirodantis fenomenas, patiriamas taip, kaip patiriami ir kiti jo elementai, tačiau savo turiniu bei struktūra reflektuojantis šią patyrimo struktūrą.

II. WITOLDO GOMBROWICZIAUS *KOSMOSO* ANALIZĖ

1. Kosmosas

a. Kosmogonijos mitas ir žmogaus būklė po Dievo mirties

Šią darbo dalį norėtume pradėti sugražindami dėmesį prie mums rūpimo romano pavadinimo. Graikiškasis κόσμος (*kósmos*) pirmiausiai žymi pasaulyje įsteigtą tvarką. Kosmoso vaizdinys ne kartą pasirodo Gombrowicziaus *Dienoraštyje*, *Pornografijoje*. Pasak Sverdiolo, Gombrowiczius „žmogiškojo pasaulio problematiką <...> įrašė į kosmologinį kontekstą, laikydamas [kosmosą] tolimiausiu žmogiškumo sklaidos akiračiu ar, tiksliau, radikalia riba ir užribiu, būties savaime (*Ansichsein*) sritimi“¹⁰⁸. Tokia būtis skleidžiasi kaip begalinė galimų kombinacijų įmanomybė¹⁰⁹, ji pasimato subjektui išgyvenus fundamentalų išslydimą – po jo, „subyrėjus į šukes tam, kas mums įprasta, mūsų padėtis kosmose pasidaro tokia, kokia yra iš tikrųjų, tai yra kažkokia neapsakomai [*bezdenie*] nesuprantama, vadinasi, galinti būti *bet kokia*“¹¹⁰.

¹⁰⁸ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 58.

¹⁰⁹ „Nusišypsojau mėnesienoje, švelniai mąstydamas apie proto bejėgiškumą jį praaugančios, naikinančios, apsiautusios realybės akivaizdoje... nėra neįmanomų kombinacijų... bet kuri kombinacija įmanoma...“ (Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 162).

¹¹⁰ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 176.

Svarbu akcentuoti kosmoso/chaoso dichotomijos panaikinimą žmogiškojo patyrimo plotmėje. Nors kosmogonijos mite kosminė tvarka formuojama iš beribio chaoso platybių, žmogus yra pasmerktas pažinti tik vieną iš šių terpių. Kuomet įsivardijame fenomeną ir sąmonės struktūrą, kurių atžvilgiu refleksyvūs yra tiek *Kosmosas*, tiek fenomenologinis interpretatorius (šis fenomenas – tikrovės formacija, o jį įgalinančią sąmonės struktūrą galėtume pavadinti prasmės siekiančia sąmone), pamatome, jog toks mąstymas įima lygybės ženklo tarp tikrovės ir prasmės postulavimą ta prasme, kad tai, kas patiriama, yra patiriama išskirtinai kaip prasminis darinys. *Kosmose* Witoldas klausia:

„Argi niekas negali būti iš tikrųjų išreikšta, nupasakotas anonimiškumo tapsmas, argi niekas niekada nepajėgs atvaizduoti gimstančios akimirkos kliedesio; kaip tai nutinka, kad, gimę iš chaoso, niekada nepajėgiame su juo susitikti; vos dirstelėjus, nuo mūsų žvilgsnio jau gimsta tvarka...“¹¹¹.

Gimusio iš chaoso žmogaus žvilgsnis neišvengiamai įsteigia Kosmosą. Gimęs iš chaoso, jis nepajėgia stovėti jo akivaizdoje nemėgindamas jo sutvarkyti, įforminti. Tokia – pamatinė ir neišvengiama – yra žmogiškojo patyrimo struktūra. „Sąmonėje glūdi kažkas neapčiuopiama, tarytum ji būtų pati sau spąstai“¹¹² – *Dienoraštyje, Kosmoso* aptarimo paskutinėje eilutėje, rašo Gombrowiczius. Įsteigdama supratimą sąmonė save įkalina baigtinybėje; tačiau galimų kombinacijų begalybės akivaizdoje tik taip įsteigiamas saugumas, nenukrentama į beprotybę.

Šioje vietoje pasimato, kad tai, ką mums sufleruoja Gombrowiczius, yra pamatinė fenomenologinė prielaida – bet koks patyrimas, kadangi jis yra intencionalus, t. y. *kažko patyrimas*, galimas tik kaip įprasminantis patyrimas. Chaosas, kurį mini Gombrowiczius, žmogui nėra pasiekiamas, tačiau tvarka (kosmosas), kuriama atsitiktinumo, tik retrospektyviai įsitvirtinančio kaip būtinumas, pagrindu, yra trapus ir nuolatos griūnantis statinys. Gan egzistencialistiška mintis braunasi paviršiu – kasdienybėje sublimavęsis ir pasislėpęs artumas chaosui, arba absurdui, pasirodo „ribinėse žmogaus patyrimo būsenose“ – šiuo atveju skaitome pasakojimą subjekto, kurį grasina paskandinti paskirų elementų gausa. Tam, kad taip nenutiktų, jis mėgina savo patyrimą įsteigti kaip pasakojimą, turintį prasminės formacijos centrą, struktūruojantį svarbumo/nesvarbumo lygmenis. Nors, kaip minėjome, fenomenologinė tradicija yra linkusi sutelkti dėmesį į „normalumo būsenoje esančio vidutinio subjekto patyrimus“, šiuolaikiniuose tyrimuose yra tapę įprasta tyrinėti ir

¹¹¹ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 27.

¹¹² Witold Gombrowicz, *Dienoraštis III 1961-1969*, p. 227. Maketavimas bei skyrybos ženklai pateikti kaip *Dienoraštyje*, originalus tekstas laužtiniuose skliaustuose pridėtas. Odilės leidime vertimas kiek pakeistas.

patologijas. Visgi, tai vykdoma tam, kad kontrasto principu būtų galima atrasti predikatus, būdingus „normalioms sąmonės struktūroms“. Gombrowiczius į šią metodologiją pažvelgia iš atvirkštinės perspektyvos – patologiinį Witoldo būvį jis aprašo ne tam, kad išryškintų *įprastos* sąmonės normalumą, tačiau tam, kad parodytų joje slypintį anomaliskumą.

Ir visgi šis *kosmosas* niekada nėra užbaigtas – vos įsteigtas jis subyra į šipulius ir neišvengiamai formuojasi iš naujo. Gombrowiczius reflektuoja žmogaus būklę po Dievo mirties, nebelikus balansuojančio, prasmės bei tikslo pastovumą suteikiančio transcendentinio principo: ji „gąsdinanti ir demoniška <...> žmogus yra nenumatoma būtybė, <...> ne tik tai žmogaus esmė, bet ir visos ją valdančios normos yra santykinės, paklūsta formavimosi ir vystymosi procesui“¹¹³. Karlas Jaspersas *Bendrojoje psichopatologijoje* šią pamatinę žmogaus būklę sieja su polinkiu, arba taipogi atvirumu, ligai: „Žmogui jo neišbaigtumas, jo atvirumas, jo laisvė ir begalinės galimybės tampa ligos priežastimi“¹¹⁴. Vykstant tokiai dinamikai tarp grėsmingo atvirumo ir gynybinio ribotumo, kyla mintis įžvelgti taip besiformuojantį trečiąjį – sintetinį – būvį. Prancūzų postmodernizmo filosofas Gilles Deleuze šalia chaoso ir kosmoso pasiūlo įsivesti ir trečiąją – chaosmoso – sąvoką.

b. Deleuze: Chaosas + Kosmosas = Chaosmosas

Svarbu pastebėti esminį *formavimo* neužbaigtumą – rašė Deleuze'as. Pasak jo, „rašyti – nereiškia įspausti formą (išraišką) išgyvenimo [*vecuē*] medžiagai. Literatūra veikia beformiškumo, arba neužbaigtumo, pusėje, kaip kad sakė ir darė Gombrowiczius. Rašymas yra tapsmo dalykas, visuomet neužbaigto, visuomet darymosi eigoje, jis perpildo visą gyvenamą ir išgyvenamą medžiagą. Tai vyksmas, arba Gyvenimo, peržengiančio gyvenamą [*vivable*] ir išgyvenamą, praeiga. Rašymas neatskiriamas nuo tapsmo: rašant tampama moterimi, tampama gyvūnu ar augalu, tampama molekule, pagaliau tampama nesuvokiamu“¹¹⁵.

Iš plataus bei daugialypio Deleuze'o ir Guattari minties spektro savo tyrimui pasitelksime du, dialektiniame santykiyje esančius, aspektus. Pirmasis – tai, jog Deleuze'as skaitė *Kosmosą*, *Ferdydurkę* bei *Pornografiją*¹¹⁶, ir kurdamas chaosmoso sąvoką statė

¹¹³ Witold Gombrowicz, *Wspomnienia polskie: wędrówki po Argentynie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999, p. 239, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 21.

¹¹⁴ Karl Jaspers, *General Psychopathology*, Chicago: The University of Chicago Press, 1963, p. 8.

¹¹⁵ Gilles Deleuze, „La littérature et la vie“, *Critique et Clinique*, Paris: Minuit, 1993, p. 11, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 55.

¹¹⁶ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 60.

Gombrowiczių į vieną gretą su Borges'u ir Joyce'u, dariusiais įtaką jo mąstymui¹¹⁷. Antrasis – taip sukurtoji chaosmoso sąvoka tampa nušviečiančiu įrankiu grįžtant prie Gombrowicziaus, mėginant nuskaidrinti jo ir kūrybos santykį, reikalingą *Kosmoso* analizei.

Filosofija, mokslas bei menas Deleuze'ui ir Guattari pasižymi pamatine kūrybingumo savybe, o „kūrybingumas visuomet kyla iš sandūros su chaosu“¹¹⁸. Tačiau šioje sandūroje kūrybingumas steigiasi ne tiek priešinant chaosui, pastebi jų kūrybos tyrinėtoja Catarina Pombo Nabais, kiek priešinant „siauro mąstymo taisyklėms, tokio, kuris visuomet yra logiškas“¹¹⁹. Menas nuolatos juda tarp baigtinybės ir begalybės, taip įsteigdamas „kompoziciją kaip chaoso dalį“¹²⁰, jis „kuria pasitelkdamas baigtinbę ir begalybę, suteikdamas galimam įvykiui gyvenimą, pasaulį (afektą)“¹²¹. Tokiu būdu menas ne kovoja prieš chaosą, o padaro jį *prasmingu* (*sensible*) – knygoje *Kas yra filosofija?* Deleuze rašo: „[m]enas yra ne chaosas, o chaoso kompozicija, teikianti viziją ar jutimą ir taip konstituojanči, Joyce'o žodžiais, chaosmosą – sudėtinį chaosą, kuris nėra nei iš anksto numatytas, nei sugalvotas“¹²². Mintis (*thought*), su kuria pagal alternatyvų apibrėžimą Deleuze'as ir Guattari tapatina meną, yra „chaose atliekamo veiksmo išdava; yra pati chaoso kompozicija. <...> Chaosas tampa Mintimi, įgyja realumą kaip Mintis arba mentalinis chaosmosas“¹²³. Chaosas jiems yra „tuštuma, bet ji yra ne niekis, o *virtualumas*, kuris apima visas galimas daleles ir išgauna visas galimas formas, atsirandančias vien tam, kad tuoj pat išnyktų – be konsistencijos ar referencijos, be pasekmių. Chaosas – tai begalinis gimimo ir išnykimo greitis“¹²⁴.

Tokius predikatus Gombrowiczius *Testamente* priskiria ir Formai – *Kosmosas* gali atsiskleisti tik tam, kuris jautrus Formos „autonomij[ai], jos laisv[ei] <...>, telkim[uisi] ir subyrėjim[ui] <...>, nuolatin[iam] susiraizgym[ui] ir išsiraizgym[ui]“¹²⁵. *Kosmose* Gombrowiczius jaučiasi galįs ne tik „žodžiais – pateikti pasaulio subyrėjimą į formos elementus“¹²⁶, bet gali „ir atkurti paprasčiausio žmogaus reakciją į tokį suskaidymo procesą, atkurti jo baimę, nevilgtį“¹²⁷. Deleuze'o ir Guattari žmonės taip pat nori nuo šio suskaidymo,

¹¹⁷ Catarina Pombo Nabais, *Deleuze's Literary Theory: The Laboratory of His Philosophy*, translated by Ronald Bogue, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2020, p. 306.

¹¹⁸ Laura Junutyte, „Filosofijos ir kūrybos santykis G. Deleuze'o postfilosofijoje“, VPU magistro darbas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, p. 72.

¹¹⁹ Catarina Pombo Nabais, *Deleuze's Literary Theory: The Laboratory of His Philosophy*, p. 301.

¹²⁰ *Ibid.*, 300.

¹²¹ Catarina Pombo Nabais, *Deleuze's Literary Theory: The Laboratory of His Philosophy*, p. 301.

¹²² Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Kas yra filosofija?*, iš prancūzų kalbos vertė Daina Habdankaitė, Nijolė Keršytė, Vilnius: Jonas ir Jokūbas, 2019, p. 220.

¹²³ Catarina Pombo Nabais, *Deleuze's Literary Theory: The Laboratory of His Philosophy*, p. 301.

¹²⁴ Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Kas yra filosofija?*, p. 127.

¹²⁵ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 114.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 116.

¹²⁷ *Ibid.*

neužčiuopiamumo apsisaugoti „reikalau[dami] nors trupučio tvarkos“¹²⁸, taikydami savo pačių kuriamus „gretimumo, panašumo ir priešastingumo dėsnius“¹²⁹. Chaosmoso apibrėžimas išryškėja tarpinėje būsenoje – kuomet numatoma, kad apsisaugojimo ir užsidarymo poreikis nėra absoliutus – „kūryba kyla iš santykio su chaosu ir noro jį sutvarkyti, bet ne taip, kad būtų sustingdytas judėjimas, o kad liktų atsinaujinimo galimybė. <...> Menas, anot mąstytojų, uždaro gabalėlį chaoso į rėmus“¹³⁰, kad galėtų suformuoti chaosmosą.

Tiesiogiai reflektuodamas *Kosmosą* Deleuze'as *Skirtyje ir kartotėje* pažymi, jog Gombrowicziaus, kaip ir Borges'o bei Joyce'o, kūryboje įsisteigia lygybės ženklas tarp chaoso ir kosmoso¹³¹. Šis samprotavimas kyla ezoterinių, bereikšmių žodžių aptarimo kontekste. Mūsų tyrimo atžvilgiu, tokie žodžiai gali būti priskirti Leonui – jie, pasak Deleuze'o, veikia kaip jungiamoji grandis tarp dviejų Witoldo formuojamų obsesinių sistemų:

„Witoldas Gombrowiczius įsteigė žyminčią pakartų gyvūnų seriją (ką jie žymi?), žyminčią moteriškų burnų seriją (kas jas žymi?); kiekviena iš šių serijų sukuria [develop] ženklų sistemą, kartais pertekliumi, kartais pagal nutylėjimą, ir komunikuoja tarpusavyje keistų įsiterpiančių objektų pagalba, pagalba ezoterinių žodžių, kuriuos taria Leonas“¹³².

Taip nutinka dėl paradoksalios situacijos – ezoteriniai žodžiai nurodo savo prasmę tik reprezentuodami ją ir save kaip beprasmius¹³³; kitaip tariant, tuščias žodis (*word devoid of sense*) yra būtinas tam, kad per jį galėtų pasireikšti metakalbai priklausantis lingvistinis *pirminis ženklas* [*precursor*], šiuo atveju – Leono *bergkalba* funkcionuoja romane kaip metakalba, jungiamoji grandis tarp obsesinių korimo ir lūpų sistemų: ji, Witoldo žodžiais turinti *susieti*¹³⁴ grandines, dar viename lygmenyje nurodo obsesyvų jų pobūdį.

c. Obsesinės sistemos formacija

Kaip steigiasi obsesinė sistema? Atsiranda pakartas žvirblis, įsisteigiantis kaip detektyvinės (tokios, kuri turi būti surasta) prasmės centras. Jį pradeda stiprinti kiti

¹²⁸ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 201.

¹²⁹ Laura Junutytė, „Filosofijos ir kūrybos santykis G. Deleuze'o postfilosofijoje“, p. 73.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 74.

¹³¹ Gilles Deleuze, *Difference and repetition*, translated from French by Paul Patton, London and New York: Continuum, 2001, p. 122-3.

¹³² Gilles Deleuze, *Logic of sense*, translated from French by Mark Lester and Charles Stivale, London: The Athlone Press, 1990, p. 39.

¹³³ Gilles Deleuze, *Difference and repetition*, p. 123.

¹³⁴ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 32, 123.

„pakabinti“ elementai: ant sodo tvoros kabantis pagaliukas, Lenos katinas Davidėlis, kurį Witoldas, mėgindamas įgauti galios tarytum anapus jo besiformuojančios sistemos atžvilgiu, pasmaugia ir pakaria ant skalbinių kablo. Galiausiai pasikorusio Liudviko lavonas, kabantis ant pušies kaip per didelis, kad būtų nesvarbus, pernelyg išsprūstantis ir laisvas, kad galėtų likti neįtrauktas į sistemą ir leistų Witoldui ramiai gyventi turint ją *išorybėje*. Sistema apjungia, įprasmina, paaiškina, pasirodo aktyviuoju savo pradū – „bum bum bum bum! Vienas, du, trys, keturi! Pakartas žvirblis, kabantis pagaliukas, pasmaugtas ir pakartas katinas, pakartas Liudvikas. Kaip sklandu! Koks nuoseklumas! Idiotiškas lavonas virto logišku lavonu“¹³⁵, įsteigia prasmę Witoldas.

Žvilgsnio nuokrypis bei užlaikymas – dėmesys – yra tai, kas pirmiausia konstituoja šį obsesinį apsistojimą ties objektu. Kaip peleninės atveju, stabtelint „sekundę ilgiau negu reikia, daiktas atkreipia į save dėmesį, tampa išskirtinis“¹³⁶, taip pernelyg ilgas žvilgsnis į žvirblį tarytum paralyžiuoja Witoldą su Fuksu: „[b]et mes nepajudėjome iš vietos, gal todėl, kad per ilgai čia stovėjome, ir praėjo tinkamas metas pasitraukti...“¹³⁷. Ar dėmesingai išžiūrėjus į bet kokį daiktą jis atsivers kaip prasmė, kaip obsesija? Kodėl iš begalės galimų kombinacijų aktualizuojamos tik kai kurios? Arba, žvelgiant į dar pamatiškesnę formacijos lygmenį – kodėl tik tam tikri elementai yra jungiami į šias kombinacijas?

Romanas vystosi kaip vis stiprėjanti koncentrinė haliucinacija. Witoldas reflektuoja logikos daugialypiškumą – pirma mėgindamas įtraukti pasikorusį Liudviką į savąją korimo sistemą jis tarytum pateikia alternatyvą šiai „manija[i], apsėstum[ui], pamišim[ui]... Arba kita galimybė, irgi vadovaujantis *įprasta logika*: jis tapo šantažo auka“¹³⁸. Siužetui *progresuojant* Witoldo psichiniai registrai palaiapsniui *regresuoja*, racionalią logikos pusę pakeičia obsesinė logika, jos abi yra *įprastos*, tačiau pastaroji išskiria vieną elementą iš kitų, padaro jį nešančiu tokį prasminį krūvį, kad aplinkiniai elementai tampa prasmingi *per jį* ir santykiyje *su juo*. Toks elementas, įsisteigiantis kaip sistemos centras, nuolatos save primeta subjektui – pavyzdžiui, romano veiksmui persikėlus į kalnus, Witoldas, pamatęs paukštį, suvokia jį *per jo nebuvimą žvirbliu*, t. y. vis tiek per žvirblio referentą. Obsesinei sistemai plečiantis asociatyvumas nebeapsiriboja vien pozityviais kriterijais – negatyvumas – *nebuvimas kažkuo* – tampa legitymia priežastimi įvesti objektą į obsesinę sistemą.

Romano kulminacijoje obsesinė Witoldo sistema išsiplečia tiek, kad visas pasaulis – pats *Kosmosas* – tampa apsėstas. Galutinio korimo ir lūpų sistemų susiejimo metu visas

¹³⁵ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 161.

¹³⁶ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis III 1961-1969*, p. 227.

¹³⁷ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 7.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 161.

dangus su savo žvaigždynų konsteliacijomis pasirodo apšėtas, ir Witoldas, žvelgdamas į jį kaip ir romano pradžioje, šypsosi užčiuopdamas įvykusį visų aprašytų elementų susijungimą: „Nusišypsojau mėnesienoje, švelniai mąstydamas apie proto bejėgiškumą jį praaugančios, naikinančios, apsiautusios realybės akivaizdoje... nėra neįmanomų kombinacijų... bet kuri kombinacija įmanoma...“¹³⁹. Užverdama koncentrinę sistemą, sukurdama *Kosmosą* iš nestruktūruotos chaoso materijos, Witoldas galutinai susitapatina su savo obsesija: „Pakarti. Aš pats buvau korimas“¹⁴⁰. Ar tokia realybė, toks *Kosmosas* – iškrypęs, bjaurus, veik patologiškas, – yra kažkas, nuo ko reikėtų išsigydyti? Identifikavęs save su savo obsesija jis tęsia svarstymą: „Net stabtelėjau pamąstyti, jog kiekvienas nori būti savimi, tad ir aš noriu būti savimi, juk kas, pavyzdžiui, mėgtų sifilį, aišku, niekas nemėgsta sifilio, bet juk ir sifilitikas nori būti savimi, sifilitiku; lengva pasakyti: „noriu pasveikti“, o vis dėlto skamba lyg kažkas svetima, tarsi būtų sakoma: „Nenoriu būti tuo, kas esu“.“¹⁴¹. Taip Witoldas redukuojasi į simptomą, į struktūrą, o galbūt – pasirodo kaip tai, kas iš tikrųjų yra.

2. Žaidimas su refleksijos lygmenimis

a. Tikrovės kūrimas(is)

Lietuviškame *Dienoraščių* vertime¹⁴² skaitome: „Tą kūrinį [*Kosmosą*] mielai vadinu „tikrovės kūrimo romanu“. Odilės perleistoje *Dienoraščio II* dalyje vertimas kiek pakoreguotas: „Tą kūrinį mielai vadinu „romanu apie tikrovės kūrimą““¹⁴³. Lenkiškame originale jis pasirodo kaip „„powieścią o tworzeniu się rzeczywistości““, prancūziškame vertime „«un roman sur la formation de la réalité»“¹⁴⁴, angliškame vertime – „a “novel about a reality that is creating itself““¹⁴⁵.

Mūsų nuomone, Gombrowiczui *Kosmosas* – „romanas apie tikrovės kūrimą(si)“, jam būdingas „vis greitėjantis ditirambinis pašėlusiai besiformuojančios Tikrovės ritmas“¹⁴⁶. Šioje originalo bei skirtingų vertimų polemikoje išryškėja aktyvumo/pasyvumo perskyros

¹³⁹ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 162.

¹⁴⁰ Ibid., p. 166.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Witold Gombrowicz, *Dienoraštis III 1961-1969*, p. 226.

¹⁴³ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 410.

¹⁴⁴ Witold Gombrowicz, *Cosmos*, Paris: Éditions Denoël, 1973, p. 9.

¹⁴⁵ Witold Gombrowicz, *Diary*, p. 674.

¹⁴⁶ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis III 1961-1969*, p. 226, Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II*, p. 410, vertimas tarp leidimų nepakeistas. Originalas: „Z nagłą wzrastający rytm dytyrambiczny formującej się wściekle Rzeczywistości“.

problema. Siekiant pabrėžti šį fundamentalų neaiškumą sinonimiškai kūrimui(si) darbe vartojama ir *formacijos* sąvoka. Ji, galinti reikšti abu – formavimo ir formuojamumo – dėmenis, savo šaknimi įtraukia ir Gombrowicziui svarbų (*F*)ormos aspektą. Taigi, ar tikrovė kuriasi, ar yra kuriama?

Nepaisant intuityvaus atsakymo galimybės, įtampa tarp šių esminių galimybių brėžia subjekto santykio su pasauliu kontūrus. *Kosmosą* galime skaityti per vieną pagrindinių gyvenimo bei žinojimų įtampų – aktyvumo bei pasyvumo santykio – plotmę. Nors kylanti dėl subjekte glūdinčio poreikio, obsesinė sistema pati turi kuriančiąją galią. Kuriama Witoldo dėmesio pagrindu, ji pasirodo už subjekto, jo išorybėje. Nuojuota, kad nuosavą patyrimą formuojanti sistema yra anapus, už tavęs – kaip konkrečios realizuotos obsesinės sistemos – skatina Witoldą ne tik stebėti jas, tačiau ir įsitraukti – priimti sistemos taisykles ir dalyvauti jose jas pastiprinant. Siekdamas įgauti bent truputį valdžios aplinkoje (besi)formuojančių(-amų) sistemų atžvilgiu Witoldas įsitraukia – jis dalyvauja beldimo grandinėje, korimo grandinėje¹⁴⁷, lūpų grandinėje¹⁴⁸. Tačiau vietoje to, kad aktyvus dalyvavimas įvykių grandinėse įneštu aiškumo į Witoldo supratimą, jis tik dar sukomplikuoja situaciją, nes dabar *jo asmeniniai motyvai yra jam visiškai nesuprantami (ultimately illegible)*, visai taip, kaip ir išorybėje buvusios grandinės. Vietoje to, kad taip internalizuotų grandines, tokiu būdu – pakludamas joms – subjektas eksternalizuoja save. Šioje vietoje kuriančioji galia, aktyvusis vaidmuo yra atiduodamas obsesinei sistemai. Toks santykis su aktyvia sistema, savo pasyvumu, bei vis tiek įvykusių (įvykdytu) įvykiu leidžia Witoldui toliau dalyvauti detektyviniame aiškinime, kas pasmaugė ir pakorė katiną, ir netgi įtarti, kad vis dėlto tai padaryti galėjo ir Kulka.

Eksesyvus savo veiksmų bei dėmesio prasmingumas atsiskleidžia kontraste su *kito* veiksmais, kurie yra matomi kaip smulkūs, neturintys obsesinio svorio, nors irgi pasirodantys sekoje. Svarbus yra Witoldo dėmesys, jis stebi ir konstatuoja: „Lena. Sėdi ramiai, paskui jai užėjo nereikšmingų veiksmų fazė, ji pataisė servetėlę, pajudino stiklinę, kažką nušluostė, padėjo stiklinę Fuksui ir šyptelėjo“¹⁴⁹. Taip monopolizuojama prasmės sfera, Witoldo obsesijoje dalyvaujantiems *objektams* nepripažįstama teisė turėti savo prasmines sistemas, jiems leidžiama tik dalyvauti, būti dalimi. Obsesinių sistemų

¹⁴⁷ Nužudydamas katiną Witoldas siekia sau paaiškinti pirminį loginį – pakarto žvirblio – paradoksą. Jis veiksmu mėgina išsiaiškinti, *kaip* tai įmanoma, todėl vėliau grįždamas prie katino įvardina jį pridėdamas aiškinamąjį predikatą: „Pakartas žvirblis, kabantis pagaliukas, *pasmaugtas ir pakartas katinas*“ (Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 161)

¹⁴⁸ Dalyvavimas lūpų/burnų grandinėje ypatingai gerai atskleistas Andrzej Żuławskio „Kosmos“ (2015) pabaigoje, Witoldui nusipiešus lūpas ir pakeitus jomis savasias.

¹⁴⁹ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 149.

subjektyvumo bei pliuralumo pripažinimas nublokštų realybę struktūruoti ir jos galimybių lauką apibrėžti siekiantį subjektą atgal į begalybės sritį; to būtų *per daug, perteklius*.

b. Metafikcija kaip tikrovės perteklius

Siūlau trumpam sugrįžti prie metafikcijos aptarimo. Straipsnyje „Gombrowicz and the reality of metafiction“ Katherina B. Kokinova analizuoja galimybę skaityti *Kosmosą* kaip metafikcijos, suprantamos kaip *tikrovės perteklius*, teoriją ir praktiką. Savo interpretacijoje ji įveda du elementus, pasitarnausiančius mūsų analizei. Pirmasis iš jų – fraktalo sąvoka. Metafikcija anot Kokinovos pasižymi fraktališku pasikartojimu, o fraktalas formuojasi tokiu dalies ir visumos santykio būdu, kad atskiri fragmentai yra panašūs arba identiški visumai. Šiuo atveju, teksto viduje aprašoma patirties formacijos struktūra yra analogiški patirčiai, iššaukiamai teksto skaitytojuje. Tokia *Kosmoso* specifika nurodo poreikį tyrinėti jį šių plotmių sąveikos taške, bei pagrindžia fenomenologinės prieigos adekvatumą.

Antrasis elementas – *arbatinuko* iš *Alisos stebuklų šalyje* vaizdinys – viena vertus tampa pertekliaus – „much of a muchness“¹⁵⁰ – vieta, kita vertus – tampa bendrinio vardu obsesyvią patyrimo sistemą įcentruojančiam objektui. Šiame skyriuje trumpai aptarsime *arbatinuko* vaizdinio generuojamą prasmę.

Sąsają tarp *Kosmoso* ir Lewis Carroll'io *Alisos* Kokinovos nuomone konstituoja „Beprotiškoje arbatėlėje“ pasirodantis arbatinukas, simbolizuojantis tikrovės „gausą ir perteklių“¹⁵¹. Šiame epizode Miegapelė, smerkiančiai paklaususi Alisos, ar ši nors kartą yra mačiusi nupieštą *daugį* [*muchness*], vėliau matoma Skrybėliaus ir baltojo triušio mėginama sugrūsti į arbatinuką¹⁵². Kas turėtų jame slypėti? Kokinovos nuomone jis susisieja su Gombrowicziaus arbatinuku *Kosmose*:

„Arbatinukas.

Buvau pasirengęs kam tik nori. Tik ne arbatinukui. Reikia suprasti, kas yra lašas, perpildąs kantrybės taurę. Kas yra „per daug“. Kartais realumo, kai šis nebepakeliamai

¹⁵⁰ Lietuviškame *Alisos Stebuklų šalyje* vertime originalų „much of muchness“ (Lewis Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland*, Chicago: VolumeOne Publishing, 1998) randame išverstą kaip „mažumėlė“ (Lewis Carroll, *Alisa stebuklų šalyje ir veidrodžio karalystėje*, iš anglų kalbos vertė Kazys Grigas, Vilnius: Alma littera, 2011).

¹⁵¹ Katherina B. Kokinova, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, p. 237.

¹⁵² „[Dormouse:] you know you say things are ‘much of a muchness’— did you ever see such a thing as a drawing of a muchness?“ [...] the last time she [Alice] saw them, they were trying to put the Dormouse into the teapot“ (Lewis Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland*, New York: Harpers, 2000: 109-110).

išsipučia, pasidaro gerokai per daug. Po tokios daugybės daiktų, kurių nė nebegalėčiau išvardyti, po adatų, varlių, žvirblio, pagaliuko, rodiklio, plunksnos, odelės, kartono *et cetera*, po židinio, kamščio, rėžio, lietvamzdžio, rankos, vyzdžio ir t. t. ir t. t., po grumsto, tinklelio, vielos, lovos, akmenukų, krapštuko, viščiuko, spuogų, įlankų, salų, adatos ir taip toliau ir taip toliau, iki nuobodybės, iki persisotinimo, dabar dar tas arbatinukas – lyg Pilypas iš kanapių, nei į tvorą, nei į miestą, pats savaime, papildomai, nemokamai, tarsi iš nedarnos prabanga, chaoso perteklius. Pakaks. Man užgniaužė gerklę. To nebeurysiu. Nebeišeis. Jau gana. Grįžti. Namu.“¹⁵³

Šioje vietoje dar kartą susiduriame su centrine romano naratyvo problema – pagrindinis veikėjas Witoldas balansuoja tarp susidūrimo su „per daug“, su „tikrovės pertekliumi“, ir eksesyvaus jį supančio pasaulio susiaurėjimo, besisteigiančio kaip atsakas tokiai *pertekliaus* grėsmei. Romano eigoje Witoldas mėgina įsteigti balansą – išlikti santykyje su tikrove, tačiau nepasiduoti suvokimą paralyžiuojančiam jos daugiui. Toks siekis pastūmi Witoldą mėginimui atsverti balansą Kosmoso naudai – įtraukti dar vieną elementą į jau egzistuojančią sistemą, kad ši prasiplėstų ir užimtų daugiau vietos, pradėtų supti subjektą labiau, nei perteklinis daiktų chaosas. Priebutyje užtikęs Lenos katiną Davidėlį jis akimirksniu jį pasmaugia, paskui pakaria ant skalbinių kablo. Dabar katinas „kabojo kaip žvirblis, kaip pagaliukas, iš to paties komplekto“¹⁵⁴. Tačiau sistema, polinkis neatsiskleidžia subjektui kaip baigtinis, neabejotinas – nevirsta tikrumu. Ryte pabudintas Katasės Witoldas svarsto:

„Tik vis dėlto kodėl jį pasmaugiau? Tiek prisikaupusių dalykų, tiek susikertančių motyvų, Lena, Katasė, ženklai, dūžiai, *et cetera*, klaidžiojau šioje sumaištyje, ir net šovė mintis, jog galbūt dėl arbatinuko, o gal nužudžiau dėl pertekliaus, papildomai, tai yra smauginas, kaip ir arbatinukas, buvo tarsi viršvalandžiai. Ne, netiesa! Katiną smaugiau ne dėl arbatinuko. Tad su kuo turėčiau sieti katiną?“¹⁵⁵

Katinas galėjo būti pasmaugtas ir pakartas tiek siekiant pastiprinti *perteklių*, *papildomai*, tiek siekiant iš(si)traukti iš nesusieto daiktų daugio – ieškant, su kuo galima būtų katiną susieti. Ši susimaišiusi refleksija atveria galimybę klausti apie galimą atsakymų artumą bei realybės formaciją – ar daikto įtraukimas į sistemą, ar, veikiau, pačios sistemos egzistavimas

¹⁵³ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 65.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 67.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 69.

neprisideda prie dar vieno elemento (galimo elemento, galimos kombinacijos¹⁵⁶) atsiradimo chaoso daugyje, taip jį pastiprindama? Arbatinukas, į kurį nardinama Miegapelė tam, kad pagaliau išvystų „daugio daugį“, gali būti suprantamas kaip viena iš fraktalinės sistemos dalių – jis kaip „much of muchness“ randamas romane, kuris yra „much of muchness“, kuris yra realybėje, kuri yra „much of muchness“, ir visais trimis lygmenimis skaitytojui atsiveria „much of muchness“ struktūravimo problema kaip būtinas sąmonės struktūros – struktūruojančios sąmonės – pasirodymas.

c. Leono *bergkalba*

Stebėdamas pirmosios – korimo – ir antrosios – lūpų – obsesinių sistemų formaciją Witoldas nepasitenkina jų atskirtumu – pernelyg „tolimas“ jų bendravimas kelia nerimą, todėl tarp jų irgi privalo būti įsteigtas ryšys. Kokia būtų trečioji obsesinė sistema, įimanti pirmąsias dvi? Užuominą atsakymui į šį klausimą mums jau pasufleravo Deleuze'o interpretacijos rekonstrukcija. Leono *bergkalba* funkcionuoja romane kaip metakalba – ji skleidžiasi ypatingame santykiyje su tekstu – jos nerišlumas bei formacija pagal Leono *obsesiją* tampa vidine analogija romano kaip visumos struktūrai.

Leono *bergkalba* įsteigia įdomų *Kosmoso* sąryšį su kitu garsiu išeivijoje už Atlanto parašytu romanu – 1955 pasirodžiusia Vladimiro Nabokovo *Lolita*. Priartėjusio prie išorinės savo padėties refleksijos Humberto Humberto kalba sutrinka, iškraipo jo vardą. Ketinančio užsakyti viešbučio kambarį jiedviem su Lolita, jo vidinis monologas skamba taip:

„What a comic, clumsy, wavering Prince Charming I was! How some of my readers will laugh at me when I tell them the trouble I had with the wording of my telegram! What should I put: Humbert and daughter? Humbert and small daughter? Homberg and immature girl? Homburg and child?“¹⁵⁷.

Daugiau nei šimtą kartų įvairiomis gramatinėmis formomis bei skirtingose žodžių kombinacijose *Kosmose* pasirodantis Leono *bergas* irgi asocijuotinas su iškrypimo kalba – tyrėjų sutarimu jis jį vartoja kaip masturbacinį žodį¹⁵⁸. Viso romano kontekste ši kalba

¹⁵⁶ „nėra neįmanomų kombinacijų... bet kuri kombinacija įmanoma...“ (Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 162).

¹⁵⁷ Vladimir Nabokov, *Lolita*, London: Penguin modern classics, 2000, p. 72. Lietuviškame Lolitos vertime vienu *berg*‘u mažiau: „Koksai aš buvau nevikrus, netvirtas, juokingas pasakų princas! Kaip pasijuoks iš manes kai kurie mano skaitytojai, sužinoję, kaip sunkiai aš sudursčiau telegramą! Kaip pasakyti: Humbertas ir duktė? Homburgas su maža dukrele? Hombergas ir mažametė mergaitė? Homburgas ir jo vaikas?“ (Vladimiras Nabokovas, *Lolita*, vertė Sigita Papečkienė, Vilnius: Vaga 1990, 118).

¹⁵⁸ Danuta Borchardt, in: Witold Gombrowicz, *Cosmos*, p. ix.

pasirodo kaip akivaizdžiausiai absurdiška, ir, paradoksaliai, būtent dėl to lengviausiai praslystanti pro pernelyg gilintis nenorinčio skaitytojo žvilgsnį. Skamba ji daugmaž taip: „Jog tai bergas. Mano bergavimas savuoju bembergu su visu manojų bembergo bemberguotumu!“¹⁵⁹.

Tokia – autoseksualinė – obsesija ironiškai tampa analogija Witoldo ir autoriaus obsesijoms. Išvykos į kalnus (daugelyje germanų kalbų *berg* reiškia „kalną“) metu Witoldui, besikalbančiam su ant kelmo rūkančiu Leonu, kyla mintis, jog galbūt „jis [Leonas] pasiklysdavo sekundėse, kaip aš [Witoldas] smulkmenose“¹⁶⁰. Įdomu tai, kad Leono *bergkalbos* variacijos, nors Witoldui ir neatrodo suprantamos, jo netrikdo; tai, kas galėtų pasirodyti beprotybės požymiu¹⁶¹, jis priima kaip vidujybės raišką, su ja komunikuoja. Tačiau kai Leonas pasiūlo Witoldui palūkėti, kad galbūt pasakytų jam „tai, kas jus domina. Kas jums neduoda ramybės“¹⁶², Witoldas tai priima beveik kaip grasinimą ir išvadina jį purvina kiaule. Viena šio dialogo interpretacijų galėtų aiškinti Witoldo pasišlykštėjimą Leonu tuo, kad šis galiausiai atskleidžia jam onanistinį, autoerotinį savo kalbos, o ir viso gyvenimo, pobūdį. Tačiau šiuo epizodu galimai pasirodo ir kita prasmė. Išvadinęs Leoną kiaule, Witoldas svarsto:

„Iš esmės man buvo svarbu viena: kad jis čia man neišprotėtų. Ėmiau baimintis, jog tai maniakas, *mente captus*, ir tada ir jis, ir visi jo galimi veiksmai tiesiog netektų jokios prasmės, o tada ir *manoji istorija* pasirodytų besanti grįsta paprasčiausiomis vargšo idioto kvailystėmis, visiškai nerimta“¹⁶³.

Beprotybės grėsmė aptinkama kitame, ji, kaip *gryno kitoniškumo* suteikiamas paaiškinimas – viską supaprastinantis, „nurašantis į simptomą“ – diskredituotą visą *prasmingą* Witoldo realybės formaciją. Priešindamasi šiai grėsmei obsesinė sistema vėl pademonstruoja savo įtraukimo mechanizmą – vietoje to, kad susvyruotų, ji sustiprina save – Witoldas pamato išeitį: „O įstumdamas jį į kiaulystę... ak, taip galėjau juo naudotis, jis man galėtų kaip nors susisieti su Jadečka, su kunigu, su manuoju katinu, su Katase... taip galėtų būti man naudingas, tarsi dar viena manojų kruopščiai pakraščiuose statomo namo plytelė“¹⁶⁴. Kokią realybę, kokį kruopščiai statomą savąjį namą Witoldas mėgina išsaugoti?

¹⁵⁹ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 122. Originalo kalba: „Że to berg. Bergowanie moje bembergiem moim z całą bembergowatością bemberga mojego!“ (Witold Gombrowicz, *Kosmos*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986, p. 72).

¹⁶⁰ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 120.

¹⁶¹ Dažnai psichopatologiniai sutrikimai nustatomi iš sutrikusios subjekto kalbos, obsesivių naratyvų.

¹⁶² Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 122.

¹⁶³ Ibid., 122-123.

¹⁶⁴ Ibid., p. 123.

Pagal šią analogiją, Witoldo realybė nepripažįsta vieno dalyko – detektyvą išrišančios redukcijos, net jei ji teigtų, kad detektyvo paprasčiausiai nėra. Jis yra, nes sąmonė nuolatos neišvengiamai ieško prasmės. Witoldo realybė atsisako pripažinti, kad dalyvauja *kito* obsesijoje. Ji renkasi struktūruotis kaip begalinai atvira, išslystanti iš užbaigiančio paaiškinimo galimybės, prie kurios mus artina besibaigiančio romano nuojauta. Šios Witoldo mintys galėtų atitikti ir romano skaitymo lygmenyje skaitytoją ištinkančią mintį: o kas, jei visa ši istorija yra bepročio kliedesiai, jei jie iš tikrųjų neturi tokios prasmės, kurią jai priskyriau, jei tai tik *mente captus* – žmogaus, pasiglemžto savo psichikos – išvedžiojimai? Dar daugiau – ir aš juose dalyvauju? Tuomet *mano istorija* – mano prasminė sistema, kurią kūriau skaitydama šį romaną – pasirodytų atkartojanti tokią pačią obsesinę prasmės formavimo struktūrą?

d. Witoldo savirefleksija

Patirties obsesyvumas tik fragmentiškais mirksniais atsiskleidžia pačiam jos *apsėstajam* subjektui. Kaip ir beprotybė, projektuojama į Leoną, obsesija ir perversija kambario inspekcijos epizode yra projektuojamos į Katasę. Kuomet obsesinė sistema priartėja pernelyg arti obsesinio subjekto savi-demaskavimo, kūrybinis jos pradai pasirodo visu smarkumu – ji aptinka elementą, kurį įkomponuodama į sistemą ji išsaugo subjektą nuo šių predikatų priskyrimo sau; tiksliau, išsaugo save kaip realybę. Patologinės būsenos artumas visgi yra užčiuopiamas kai kuriose Witoldo refleksijose. Po didelio intensyvumo momento seka tarytum atoslūgis, retrospektyvus apmąstymo galimybė. Po katino nužudymo ir laidotuvių Witoldas pakartoja sistemos formavimosi kelią:

„Užėjau net į tuščią vasarotojų kambarį, kur pirmą kartą išvydau Leną ir jos koją ant lovos geležies, grįždamas stabtelėjau koridoriuje, kad prisiminčiau grindų girgždesį, kai išėjau tą pirmąją naktį ieškodamas Fukso. Atpažinau rodyklę lubose, apžiūrėjau peleninę ir žvilgsniu suradau kamščio gabaliuką butelio kakliuke – tačiau šiame mano apžiūrinėjime nebūta jokios minties, apžiūrinėjau ir tiek, jaučiausi silpnas tarp šių smulkmenų, tarsi tas, kuris gaivaliojasi po sunkios ligos, kai pasaulis susitraukia į vabalėlį ar į saulės dėmelę... ir kartu tarsi tas, kuris po ilgo laiko stengiasi atkurti savo neištirtą, nesuprantamą istoriją (šyptelėjau, prisiminęs Leoną ir jo minutes, sekundes)...“¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 85-86.

Pastebėjęs savo sąmonę kuriant pakarto-žvirblio-orientuotą paaiškinimą Fukso dingimui iš lovos, Witoldas susijuokia¹⁶⁶, pradėdamas steigti tamprią asociaciją tarp Lenos ir Katasės lūpų – šypteli¹⁶⁷, o Lenos, Liudviko ir arbatinuko artumo scenos išprovokuotas ketina viso to išsižadėti: „[k]am man ta lūpų asociacija – jos ir Katasės? Daugiau taip nebedarysiu. Paliksiu visa tai ramybėje“¹⁶⁸. Taip lengvai ironiškai šyptelėti tarytum kviečiamas ir skaitytojas, reflektuojantis savo įsitraukimą į būtiną, neišsižadamą prasmėkūros žaidimą.

Grįžkime prie lig šiol tik fragmentiškai aptartos pasikorusio Liudviko figūros, vainikuojančios romano vyksmą. Aptikusiam jį Witoldui kyla spaudžiantis poreikis sustruktūruoti išslystančius elementus ir išsilaisvinti iš siaubą keliančios padėties. Šis jausmas aprašomas per universaliai suprantamą analogišką situaciją: „Kadaise dantų gydytojas traukė man dantį, bet negalėjo jo sugriebti žnyplėmis, nežinia kodėl jos vis nuslysdavo... lygiai taip pat ir šis sunkus, pakibęs faktas – negalėjau jo sugauti, jis vis slydo, buvau bejėgis, negalėjau jo suvokti, tikriausiai tai kaip nors įvyko, jeigu jau įvyko...“¹⁶⁹. Witoldas reflektuoja neišvengiamą savo puolimą įprasminto prieglobsčio link: „Man nieko daugiau neliko, kaip tik mąstyti. Mąščiau. Stengiausi, kad ir kas būtų, paversti visa tai istorija“¹⁷⁰.

Pasikoręs Liudvikas („Liudvikas! Kodėl Liudvikas? Veikiau jau Leonas, kunigas, Jadečka, kad ir pati Lena – bet kad Liudvikas!“¹⁷¹), tiksliau „šis FAKTAS kabojo, kabęs faktas, faktas liudvikinis kabantysis, pritrenkiantis, didelis, sunkus, pakibęs, tarytum koks laisvai besibastantis jautis, didžiulis, batuotas faktas ant pušies...“¹⁷², jis buvo pernelyg didelis, kad būtų nesvarbus, tačiau logika, kuria Witoldas įrašo Liudviką į „kabančiųjų“ grandinę jam pačiam pasirodo „sunkiasvorė... ir pernelyg mano... asmeniška... tokia... asmeniška... privati“¹⁷³.

Savo *Dienoraštyje*, taip pat ir *Filosofijos kurse*, Gombrowiczius aptaria Kantą, Hegelį, Kierkegaardą, Husserlį, Sartre'ą, Heideggerį ir Marx'ą, tačiau net nepamini Wittgenstein'o. Nepaisant to, trys šiame epizode figūruojantys elementai gali būti suvokiami kaip ironija filosofijos, šį kartą – būtent Wittgenstein'o filosofijos – atžvilgiu. Tai, kad Liudviko (originale Ludwik) ir Ludwig'o vardai sutampa, pastebi Berressem, gali būti ironiška nuoroda į Wittgenstein'o *Tractatus-logico-philosophicus*, kuriame pasaulis

¹⁶⁶ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 14.

¹⁶⁷ Ibid., p. 16.

¹⁶⁸ Ibid., p. 66.

¹⁶⁹ Ibid., p. 161.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Ibid., p. 160.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Ibid., p. 161.

aprašomas kaip faktų rinkinys ir kuris pats gali būti skaitomas kaip filosofinis detektyvas, prasidedantis teiginiu „The world is all that is the case“¹⁷⁴. Jame Wittgensteinas, kaip ir Liudvikas *Kosmose*, pasirodo kaip „faktas“¹⁷⁵. Tai, kad ieškodamas žodžio savo logikai apibūdinti bei abejodamas jos universalumu, Witoldas apsistoja ties žodžiu „privati“, taip sukurdamas darinį „privati logika“, dar viename lygmenyje koreliuoja su jau vėlesne Wittgensteino „privačios kalbos“ samprata. Šiame kontekste mums reikalinga pažymėti tik tiek, jog Saulo Kripkės teigimu „Wittgensteino privačios kalbos argumentas išauga iš kalbos žaidimų mąstymo“¹⁷⁶, o jo kalbos žaidimų samprata „reikalauja kalbą *mąstyti* kaip žaidimą (Sprachspieldenken)“¹⁷⁷. Žaidimas, taigi ir kalba, turi savo taisyklės, tad vadinamasis *privačios kalbos argumentas* (iš tiesų numatantis privačios kalbos *negalimybę*) remiasi probleminiu klausimu: ar galiu privačiai laikytis taisyklės? Privati kalba, pasak Wittgensteino, turėtų būti suprantama taip: „Šios kalbos žodžiai turi nurodyti tai, ką gali žinoti tik šnekantysis: jo betarpiškus, privačius pojūčius. Taigi kitas negali suprasti šitos kalbos“¹⁷⁸.

Kaip galime suprasti asmeninę Leono kalbą, privačią Witoldo logiką? Galbūt todėl, kad ji nėra tokia jau privati – net obsesinė, patloginė kalba ir logika funkcionuoja kalbinėje bendruomenėje, todėl net privačia atrodanti obsesinė sistema nėra hermetiška: „taip, kaip nėra *logiškai* privačios kalbos, taip nėra ir *logiškai* privataus pasaulio“¹⁷⁹. Apie jį kalboje ir per kalbą galime rašyti, apie jį skaityti. Panašiu būdu skleidžiasi ir dvilypės Gombrowicziaus Formos supratimas – ji vienu metu aprašoma ir kaip „intymi, privati, sava, neverifikuojama, neprieinama, nepasiekiamo, turinti apvalančiąją galią“¹⁸⁰ ir kaip „agresyvi, deformuojanti, tarpžmogiška“¹⁸¹. 1967-aisiais Gombrowiczius įvardijo: „pirmiausia buvau struktūralistas“¹⁸². Tačiau jo struktūralizmas nebuvo Saussure' iškai hermetiškas – kalba šiuo atveju jam yra Forma, ji yra Realybė, kuria kuriasi romanas; reikšmė jam įsisteigia ne vien signifikanto ir signifikato ryšyje, tačiau priklauso nuo jų vartojimo bei vartojančiųjų – taip išvengiama kalbos sistemos uždarumo postulavimo.

¹⁷⁴ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, translated by D. F. Pears and B. F. McGuinness, London and New York: Routledge, 2002.

¹⁷⁵ Hanjo Berressem, „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 157.

¹⁷⁶ Saulė Pučiliauskaitė, „Platonas, Carrollis, Wittgensteinas ir Kripke apie privačios kalbos galimybę“, in: *Problemos* 64 (sausio), 2003, p. 134.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Liudvikas Vitgenšteinas, *Rinkiniai raštai*, vertė R. Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1995, p. 224.

¹⁷⁹ Saulė Pučiliauskaitė, „Platonas, Carrollis, Wittgensteinas ir Kripke apie privačios kalbos galimybę“, p. 143.

¹⁸⁰ Katherina B. Kokinova, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, p. 233.

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Witold Gombrowicz, « J'étais structuraliste avant tout le monde », in: *La Quinzaine littéraire* 1, no. 27, 1967.

3. Trečioji romano obsesinė sistema – kūryba

a. (F)ormos ir (f)ormos skirtis

Fikciniame interviu su Gombrowicziumi (tiksliau, Gombrowicziaus tekstais) Chantai Chevrier užduoda klausimą, ir pats randa jam atsakymą:

„N.B. — Koks būtų Jūsų gombrowicziškojo žmogaus apibrėžimas?

W.G. — Jo savybes išvardijau savo *Dienoraštyje* (1957-1960): „1. Žmogus, kurį kuria forma, – giliausia, bendriausia prasme. 2. Žmogus kaip formos kūrėjas, nepavargstantis jos gamintojas. 3. Žmogus, degradavęs dėl formos (visada esantis „ne-“ – neišsilavinęs, nesubrendęs). 4. Žmogus, įsimylėjęs nebrandumą. 5. Žmogus, kuriamas Žemesnybės ir Jaunesnybės. 6. Žmogus, atsidavęs „tarpžmogiškumui“ kaip aukštesniajai, kūrybinei jėgai, vienintelei mums pasiekiamai dievybei. 7. Žmogus žmogui, nežinantis jokios kitos aukštesnės instancijos. 8. Žmogus, žmonių dinamizuotas, jų iškeltas, sustiprintas“¹⁸³. Ar šis sąrašas Jus tenkina?“¹⁸⁴

Kuomet kalbama apie formą mažąja raide – klasikines literatūros formas, kurių pagrindu Gombrowiczius kuria savo romanus („„Ferdydurkė“ – filosofinio Voltero stiliaus pasakojimo parodija. „Transatlantas“ – senovinio pasakojimo parodija. „Pornografija“ primena geraširdišką lenkų „kaimo romaną“. „Kosmosas“ truputį kriminalinis romanas. Mano teatras parodijuoja Shakespeare‘ą, o paskutinė mano pjesė yra operetės formos“¹⁸⁵), svarbu nepamiršti, kad forma jam „visada yra formos parodija. Naudojuosi ja, bet pats esu už jos ribų“¹⁸⁶. Forma, už kurios ribų jis nebegali išeiti, kuri gąsdina jį kaip „laukinis žvėris“¹⁸⁷, yra Forma iš didžiosios raidės.

Galingą Formos spaudimą, jos poreikį, godumą, bendravimą su ja bei jos kūrimąsi Gombrowiczius laikė pagrindine savo kūrybos tema¹⁸⁸. Tapatindamas ją su branda ir priešpriešindamas beformiškumui bei nebrandumui, jis aristotelines materijos (*hyle*) ir formos (*morphe*) kategorijas iš kosmologinių bei ontologinių transformuoja į antropologines, apmąsto jas patirties problematikoje¹⁸⁹, tačiau matome – jis žaismingai palieka vieną *Kosmosą*. Jame išsitenka ir kosmologinė, ir patirties plotmė, nes atskleidžiama abipusė fenomenologinė jų sąsaja *iškreiptume*. Raibuliuojančią gombrowicziškos Formos

¹⁸³ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis II 1957-1961*, p. 14.

¹⁸⁴ Chantai Chevrier, „La puissance de la forme“, in: *Nuit blanche, le magazine du livre* no. 18, 1985, p. 22.

¹⁸⁵ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 117.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid., p. 114.

¹⁸⁸ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 46.

¹⁸⁹ Ibid., p. 47.

reikšmę Sverdiolas nusakė ir kaip „gyvenimo ar egzistencijos išraišk[ą], ir esmiško žmogaus kultūriškumo bei socialumo dalyk[ą], ir mąstymo schem[ą] ar įprot[į], *habitus*, ir kūrinio pavidal[ą], ir vaidm[enį] gyvenimo teatre“¹⁹⁰. Šis daugialypiškumas paryškina mūsų užmojų parodyti, kaip struktūruojančios, į-kosminančios Formos kaip mąstymo schemas – arba, fenomenologiškai tariant, patyrimo struktūros – atpažinimo siekis struktūruoja tiek naratyvinę romano liniją, tiek romano *į-Forminimo* ypatumus, tiek romaną skaitančiojo subjekto patyrimą.

Realybę Gombrowiczius tuo pat metu tapatina ir su Forma, ir su Formos nebuvimu¹⁹¹ – ji apima savyje dialektišką *formavimosi* procesą, abi kraštutines plotmes, iš kurių formuojasi žmogus su savo realybe. Sverdiolas pastebi: „Turinys, neįgijęs formos, lieka slypėti vidujybėje, privatybėje, pašamonėje ar sąmonės periferijoje, neperduodamas kitiems ir menkai suvokiamas sau pačiam“¹⁹². Gombrowiczius *Dienoraštyje* rašo: „išraiškai tinka tik tai, kas mumyse surikiuota, subrendę, o visa kita, tai yra būtent mūsų nesubrendimas [beformiškumas], yra tylėjimas“¹⁹³. Išraiška, arba kalba, tokiu būdu esmiškai siejama su įforminimu, struktūravimu – mėginimu pereiti iš tylios (todėl hermetiškai asmeninės) chaotiškos realybės į bendrąjį prasminį diskursą.

Straipsnio pabaigoje Sverdiolas, cituodamas Miłoszą, pažymi dviprasmišką Gombrowicziaus žmogaus santykį su kitu – iš kybojimo neapibrėžtoje tuštumoje „vienintelis išsigelbėjimas“ jam yra „išsikibimas į žmones“ – tik tokiu būdu jis yra pajėgus „susikurti savo prasmių kupiną stiklo rutulį ir gyventi jame, „tarpžmogiškoje bažnyčioje““¹⁹⁴. Tačiau tai nėra besąlygiškai saugus prieglobstis – „kitas asmuo, kiti asmenys, bendrija gali lygiai taip pat ir pražudyti bei paklaidinti, įveltį į pamėklių painiavą“¹⁹⁵. Refleksijoje apie *Ferdýdurkę* Bruno Schulzas rašė: „Galima pasakyti, sekant Gombrowiczium, kad visa žmogiškoji kultūra yra formų sistema, kuriomis žmogus mato pats save ir pasirodo žmogui“¹⁹⁶. Tačiau svarbu nepraleisti esminio momento – tik formos dėka žmogus patiria bei įprasmina realybę.

Gombrowicziumi svarbu, kad Forma neliktų „gryna“, nebegalinti „suskaidyto pasaulio gražinti žmogui“¹⁹⁷. Tuo rašytojo žodis jam atrodo pranašesnis už tapytojo teptuką – jis „nepalyginamai turtingesnis, galingesnis įrankis <...>, galintis veikti keliais skirtingais

¹⁹⁰ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 47.

¹⁹¹ Katherina B. Kokino, „Gombrowicz And The Reality Of Metafiction“, p. 233.

¹⁹² Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 49.

¹⁹³ Witold Gombrowicz, *Dienoraštis I*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2019, p. 421.

¹⁹⁴ Czesław Miłosz, „Podzwonne“, in: *Zaczynając od moich ulic*, Paryž: Instytut literacki, 1985,

p. 311, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 61.

¹⁹⁵ Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 61.

¹⁹⁶ Bruno Schulz, „Ferdýdurke“, *Proza*, Kraków: Wydawnictwo literackie, 1964, p. 486, cituojama iš Arūnas Sverdiolas, „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, p. 50.

¹⁹⁷ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 115.

būdais, ir visiškas žodžio panaudojimas leidžia formą sužmoginti iš naujo¹⁹⁸. *Kosmose*, kuriamame žodžiais, Gombrowicziui „centru vėl tampa žmogus, o ne forma“¹⁹⁹. Ką toks sugrįžimas reiškia, kodėl jis svarbus? Tapybą jis galėtų pateisinti tik tokiu atveju, „jei paveikslas kartu galėtų parodyti „formą kaip tokią“ ir nuobodulį žmogaus, kuris į ją žiūri“²⁰⁰. Ar todėl, skaitydami jo romaną, turėtume jame aptikti ir save, žiūrinčius į žiūrinčius save?

b. Įprasminantis pasakojimas

Vidinę ir išorinę romano struktūrą Berressem sujungia mintimi, jog „kol *Kosmosas* plėtojasi Witoldui palaipsniui lokalizuojant abi obsesines sistemas [ir] nepaaiškinant pirminio jų vaizdinio [*initial image*], jo paties [*Kosmoso*] struktūra atkartoja neįmanomybę pasiekti pirminio pagrindo [*origin*] arba tvirtos tiesos“²⁰¹. Tokią sąsają galima grįsti tuo, kad obsesinę sistemą galima aptikti bei nagrinėti tik per naratyvą, kuriuo ji pasirodo. Tad žvilgsnis į naratyvo struktūrą atveria galimybę žvelgti į obsesyvią realybės struktūrą – pastarosios negalimybė pasiekti stabilios tiesos atsispindi negalėjime sukurti „realios“ istorijos – „[v]argiai galima vadinti istorija tokį nuolatinį... elementų... telkimąsi ir skaidymąsi“²⁰², reflektuoja Witoldas. Kaip matėme aptardami Witoldo reakciją į Liudviko savižudybę, įprasminimo siekis nebepalieka jam nieko daugiau, kaip „tik mąstyti. Mąščiau. Stengiausi, kad ir kas būtų, paversti visa tai *istorija*“²⁰³. Berressem išsako mintį, esminę šio darbo prieigai: „Kadangi istorijos pasakojimas yra veikla, neišvengiamai įtraukianti rinkimąsi ir *rūšiavimą*, ji atspindi obsesyvų patyrimo pobūdį“²⁰⁴. Todėl *Kosmosas*

„nėra paprastas romanas, pasakojantis kokią nors istoriją – tarkim – tragiškos meilės. Šis romanas yra apie tos istorijos kūrimą, apie istorijos kūrimąsi, apie tikrovės kūrimąsi, apie tai, kaip ji nevykusiai, šlubuodama, gimsta iš mums kylančių asociacijų... nejuo toks formavimas neturėjo sukelti girgždesio, pasipriešinimo, apgaulės, ta nevykusi konstrukcija kas valandėlę subyra į chaosą. „Kosmosas“ – romanas, pats besikuriantis, jis kuriasi rašant“²⁰⁵.

¹⁹⁸ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 115.

¹⁹⁹ Ibid., p. 116.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ Hanjo Berressem, „Witold Gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 149.

²⁰² Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 158.

²⁰³ Ibid., p. 161.

²⁰⁴ Hanjo Berressem, „Witold Gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 158.

²⁰⁵ Witold Gombrowicz, *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, p. 116-117.

Šioje vietoje dar kartą išryškėja, kodėl žvelgiant į literatūros kūrinį „kiaurai“ jo literatūriškumo yra prarandamas esminis jo paties ir sąryšyje su juo esančio fenomenologinio patyrimo matmuo. Pasaulio susiaurėjimas, dėl kurio eksesyvus prasmingumas yra priskiriamas kiekvienam jame esančiam elementui, yra atkartojamas literatūros kūrinio rašymo bei skaitymo procese.

Įvairūs „nauji Witoldo ir Fukso patyrimai yra įtraukiami į obsesinę sistemą, ir, neilgai trukus, jie yra apsupami begalės galimų užuominų“²⁰⁶, pastebi Berressem. Ši galimybių begalybė, galima tarytum santykiyje su pasaulio išorybe, galima ir kalboje, iš kurios sudarytas romano pasaulis: „Slegianti sąsajų, asociacijų gausa... Kiek sakinių būtų galima sudaryti iš dvidešimt keturių abėcėlės raidžių? Kiek reikšmių galima išvesti iš šimtų piktžolių, grumstų ir kitų smulkmenų?“²⁰⁷. Jau susiformavusi obsesinė sistema mėginama suprasti kaip „tekstinė figūra“, kaip prasmės žodis: „iš šių dalykų švietėsi tarsi koks veržimasis prasmės link, tarsi šaradose, kai raidės linksta susidėti į žodį. Kokį žodį?“²⁰⁸. Kiekybinė disproporcija tarp kalbos ir gamtos elementų tik paviršinė – dvidešimt keturios raidės ir šimtai daiktų susilygina begalybės galimų prasminių kombinacijų perspektyvoje.

Tačiau kartu su galimų kombinacijų begalinumu koncentrinio obsesinio patyrimo formavimasis paklūsta ir griežto apribojimo dėsniai – jungti ir įtraukti į sistemą galima tik tai, kas yra prieinama. Šioje vietoje pasirodo gombrowicziška Charles Sanders Peirce'o *sheet of assertion* fenomeno²⁰⁹ refleksija – romano eigoje mums tampa akivaizdu, kad Witoldo patyrimą struktūruoja dvi obsesinės sistemos, jos tampa relevantiškus elementus atsijojančiu kriterijumi, kitaip tariant – apibrėžia jo galimybių lauką. Taigi begalinės kombinacijų gausos akivaizdoje obsesinė sistema tampa sąmonės pastanga sau padėti ir apriboti galimybių lauką. Šiuo principu veikia ir kai kurios beprotybės, apie kurią Witoldas užsimena, struktūros. Tačiau tokiu galimybes apribojančiu esiniu gali būti laikomas ir jau parašytas tekstas. Jis yra konkretus, realizuotas atsakymas į klausimą, kiek, ir kokių „sakinių būtų galima sudaryti iš dvidešimt keturių abėcėlės raidžių“²¹⁰. Tekstas atkartoja enigmatinį obsesinių sistemų pobūdį savo struktūra, kurioje jos yra pateikiamos kaip *a priori* duotos²¹¹. Šia prasme kūryba

²⁰⁶ Hanjo Berressem, „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 149-150.

²⁰⁷ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 33.

²⁰⁸ Ibid., p. 34.

²⁰⁹ „Sheet of Assertion“ (in: *The Commens Dictionary: Peirce's Terms in His Own Words. New Edition*, sudarė M. Bergman & S. Paavola, internetinė nuoroda <http://www.commens.org/dictionary/term/sheet-of-assertion> [žiūrėta 2023.05.24]).

²¹⁰ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 33.

²¹¹ Hanjo Berressem, „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 149.

atsiskleidžia kaip trečioji obsesinė *Kosmoso* sistema – kaip obsesinė sistema rašomas, skaitomas, patiriamas tekstas apie obsesinių sistemų formaciją.

Istorijos pasakojimo dėsnius Witoldas, o kartu ir romano kūrimo dėsnius Gombrowiczius reflektuoja antrojo *Kosmoso* skyriaus pradžioje. „Juk pasakoju *ex post*“²¹² – mums, klausytojams ir skaitytojams, konstatuoja pasakotojas. Esamajame momente daugybė daiktų ir nutikimų atsiveria mums kaip lygiai svarbūs, susideda „tarsi į sąskambį, į spiečiaus dūzgimą“²¹³. Ir tik pasakojant,

„*ex post*, žinau, jog rodyklė buvo svarbiausia, taigi, pasakodamas išstumi ją į priekį, iš neišskiriamų faktų masės išgaudamas ateities konfigūraciją. Juk kaip pasakoti ne *ex post*? Argi niekas negali būti iš tikrųjų išreikšta, nupasakotas anonimiškumo tapsmas, argi niekas niekada nepajėgs atvaizduoti gimstančios akimirkos kliedesio; kaip tai nutinka, kad, gimę iš chaoso, niekada nepajėgiame su juo susitikti; vos dirstelėjus, nuo mūsų žvilgsnio jau gimsta tvarka... ir forma... Bet nesvarbu. Tegu taip ir būna“²¹⁴.

Pasakojimą kurianti sąmonė dar viename lygmenyje atkartoja šį neišvengiamą realybės elementų struktūravimo veiksmą. Gombrowicziškas *iforminimas* tam tikra prasme yra pasklidusių svarbių elementų *isisteminimas* – inkorporavimas į prasminį, prasmėkūrinį audinį.

Gombrowiczius, apnuogindamas *iforminančią*, sintetinę sąmonės patyrimo tendenciją įtraukia mus į neišvengiamą jos kartotę. Realybė, kurią *Kosmose* jis įvardija kaip „jau užkrėst[ą] prasmių įmanomybę“²¹⁵, romano savirefleksyvumo šviesoje gali būti suprasta kaip jos ir jo (*over*)interpretacijos galimybė. Matome, kad pats romano Witoldas žavisi prieš jį iš atsitiktinių elementų besiformuojančia prasmių sistema. Jis taip pat reflektuoja ir obsesinę jos prigimtį. Tačiau nepaisant to, į šį žaidimą įsitraukiame ir mes. Pirmiausia – kaip romano skaitytojai, į prasminės struktūros dėliodami paskirus tekste pateikiamus bei paties teksto elementus; ir, kitame lygmenyje, kaip rašantieji apie šį tekstą bei jo skaitymą – taip pat besižavintys savo dalyvavimu šios sistemos kūrime. Atpažinus žaidimo taisykles jis nepasidaro mažiau įdomus – atvirkščiai, jis darosi tik dar labiau intriguojantis.

Paskutiniu savo straipsnio sakiniu Berressem reflektuoja savo asmeninę patirtį skaitant *Kosmosą*. Jis rašo: „Skaitydamas *Kosmosą* tuo pat metu jauti ir žavesį ir siaubą

²¹² Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 27.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Ibid., p. 37.

fakto, jog savęs pažinimas tėra tautologiškas žinojimas, kad „One is what one is...“²¹⁶. Arba – atpažinimas savęs patyrimo struktūros lygmenyje. Pasak jo, Gombrowicziaus *Kosmosas* atsiskleidžia mums kaip „skaidrių skaidrių, uždėtų viena ant kitos, sistema“²¹⁷ – jos sudėstytos taip, kad

„viena tykojo iš už kito, už Liudviko rankos Lenos ranka, už puodelio stiklinė, už dryžio ant lubų sala, pasaulis išties buvo tarsi širma ir nesirodė niekaip kitaip, kaip tik gindamas mane vis tolyn ir tolyn <...> Staiga nežinia kas bilstelėjo. <...> Nutirpau. Mano galvoje švystelėjo tarsi „prasideda“, apmiriau, nagi, vaiduokli, išlįsk!... Bet garsas prapuolė, nieko neįvyko, gal tai sugirgždėjo kuri nors kėdė... nieko rimta...“²¹⁸.

Pasiekti pirminio vaizdinio [*originary image*] yra neįmanoma – nors Witoldas apsėstas atverties pažado („Turiu visa tai nušviesti, išsiaiškinti, pasiekti esmę...“²¹⁹), ši atvertis nukeliama vis tolyn. Mūsų manymu *Kosmosas* – tai erdvinė spalvoto stiklo sluoksnių skulptūra, kurios gale įstatytas veidrodis. Užuominos, kurių susietumą Witoldas įsteigia pačiu įsitikinimu, kad tas susietumas turi būti, analogiškos užuominoms, kuriomis su mumis žaidžia Gombrowiczius. Detektyvo įmintis ir atvertis, kurios iš tiesų laukia ir Witoldas, ir skaitytojas, yra subjekto žvilgsnis į jame pačiame veikiančią obsesyvią patyrimo struktūrą.

²¹⁶ Hanjo Berressem, „Witold Gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, p. 159.

²¹⁷ Ibid., p. 149.

²¹⁸ „nagi, vaiduokli, išlįsk!“ (Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 53). Originalo kalba skamba taip: „nuže, zjawo, wylaż!“ (Witold Gombrowicz, *Kosmos*). Į lietuvių kalbą „zjawa“ išties siūloma versti kaip „vaiduoklis“, tačiau šiame kontekste prasminis horizontas atsiskleidžia atsižvelgiant į Cambridge dictionary siūlomus „zjawa“ vertimus į anglų kalbą: 1) phantom; 2) apparition. Witoldas laukia ne vien vaiduoklio, bet ir *pasirodymo, apsireiškimo*.

²¹⁹ Witold Gombrowicz, *Kosmosas*, p. 52.

IŠVADOS

1. Šio darbo kontekste svarbiausiais fenomenologinio metodo aspektai įvardintini ypatingas dėmesys kūrinio intencionalumui bei stipri interpretatoriaus savirefleksija. Kūrinio intencionalumas, pasak David'o Halliburton'o, turi būti suprantamas kaip kūrinyje aktualizuotų intencijų visuma. Kūrinys negali būti nei tapatinamas su subjektyvumu, iš kurio jis atsirado, nei visiškai nuo jo atskirtas, tačiau svarbu yra pabrėžti jog tik jame slypintis intencionalumas suteikia interpretatoriui, taipogi reflektuojančiam savojo intencionalumo svarbą, galimybę priartėti prie kūrinio. Interpretuotojas turi pripažinti, kad suspenduodamas savąjį subjektyvumą jis netektų pamatinės galimybės patirti tekstą. Konkrečiu *Kosmoso* interpretacijos atveju ypatingai svarbu yra tai, kad tiek savo turinio, tiek formos plotmėje romanas reflektuoja būtent prasminę tikrovės formacijos struktūrą. Fenomenologinė prieiga čia pasirodo vaisinga ta prasme, kad žvelgdamas į tekstą skaitytojas yra paties teksto verčiamas žvelgti į savo teksto skaitymo patirtį, ir, išvysdamas jam atsiveriančią patirties struktūrą, vadovaudamasis fenomenologine nuostata neima į literatūrinį tekstą žiūrėti vien kaip į aprašymą – veikiau pripažįsta jo aktyvumą – jo turimą intenciją – išryškinti skaitytojui šią struktūrą, jos funkcionavimą, bei jos neišvengiamumą.

2. Metafikcija šio darbo kontekste suprantama kaip nusakanti kūrinį, sąmoningą ir refleksyvą savo formacijos atžvilgiu. Tokia refleksija įima jo savivoką kaip tikrovėje egzistuojančio fenomeno – pasitelkus šią įžvalgą gali būti brėžiamas struktūrinis panašumas tarp metafikcijos ir tikrovės formacijos. Tokią prieigą priima ir Gombrowiczius: *Kosmosą* jis vadina romanu apie tikrovės kūrimą(si), apie tai, kaip atsitiktinių asociacijų dėka kuriasi/yra kuriama tikrovė, kuriai *ex post* suteikiamas būtinybės statusas. Kosmosas yra ypatingos rūšies metafikcija, nes ne tik įsteigia skaitymą kaip pagrindinę kūrinio temą, tačiau įtraukia skaitymo akto refleksiją į patį kūrinio siužetą. Tam tikra prasme metafikcija, įtraukdama skaitymo aktą į romano siužetą, pati skatina skaitytoją atsistoti į fenomenologo – savirefleksyvią – poziciją savo paties ir savo patyrimo atžvilgiu.

3. Obsesijos sąvoka pasirodo kaip jungiamoji grandis fenomenologinio metodo ir *Kosmoso* kaip metafikcijos santykio įtvirtinimui. Obsesija šio darbo kontekste suprantama kaip priklausanti ne išskirtinai patologijos diskursui, o įvardinanti struktūrinį prasminės tikrovės formacijos dėmenį. *Kosmoso* interpretacijos leitmotyvu tampa Gombrowicziaus iškeltas klausimas: „Ar tikrovės esmė obsesyvi?“, taip legitimuodamas šios, o ne paralelinių – manijos arba paranojos – sąvokos vartoseną. Obsesijos ir patologijos problematika šio darbo

kontekste yra įvedama per struktūrinę analogiją tarp patiriamų elementų, iš kurių gali būti sudaroma prasmė, ribotumą – tiek tikrovės patyrimo, tiek romano rašymo ir skaitymo procese. Vienas iš esminių pataloginės sąmonės, besiskleidžiančios romano eigoje, bruožų, yra tikrovę patiriančio subjekto pasaulio susiaurėjimas – jame nebėra pakankamai *vietos* neesminiams elementams, taigi nebelieka vietos ir atsitiktinumui, o eksesyvus prasmingumas yra priskiriamas kiekvienam jame vis dar esančiam elementui. Savo etimologija obsesija įveda ir aktyvumo/pasyvumo perskyros problematiką darbo kontekste – priklausanti abejiems diskursams, obsesijos sąvoka veikia ir normalumo/anomalijos skirties radikalumo užklausime. Pasirodydama skirtingais lygmenimis, ji pateikia pamatinės patyrimo struktūros charakteristikas.

4. Sekant obsesijos sąvokos užklausto aktyvumo/pasyvumo perskyros radikalumu, darbo eigoje atskleidžiamas ir kitų dviejų *Kosmoso* specifiką atveriančių dichotomijų neradikalumas. Viena vertus, tikrovė, kurios kūrimą(si) aprašinėja Gombrowiczius, nuolatos formuojasi kaip gynybinis atsakas į subjekto poreikį nebūti paliktam neapibrėžtų kombinacijų būvyje. Ji formuojasi subjekto dėmesio pagrindu, tačiau ir pati turi kuriančiąją galią. Antra vertus, būtent dėl tokios tikrovės kaip prasmės neišvengiamumo pati chaoso sąvoka pasirodo kaip fundamentaliai neprieinama žmogiškajai sąmonei. Tačiau kosmosas irgi nėra tvirtas ir baigtinis – žmogaus patirtis kaip tarpstanti veikiau tarpinėje, nuolatinės *formacijos* būsenoje, atsiveria pasitelkiant Deleuze'o sukuriamą chaosmoso sąvoką. Tai, nuo ko ginasi subjektas, yra ne tik radikalus prasmės stygius, bet ir jos perteklius – obsesinio tikrovės formavimo dėka įsteigiamas subjektui aprėpiamas pasaulis, kuriame jis gali funkcionuoti.

5. Galiausiai paaiškėja, kad besistengdamas įsisteigti kaip „akivaizdžiai absurdiškas“, net ironiškasis *Kosmosas* nepabėga nuo sintetinančios patyrimo struktūros universalumo. Taip yra todėl, kad būdamas kūrinium, neišvengiamai įtraukdamas rinkimąsi ir rūšiavimą, jis jau atspindi obsesyvų patyrimo pobūdį. Taip romaną patiria ir skaitantysis – tikrovės formacijai jame tapus įtartinais, tik tokio kontrasto principu yra užklausiamas modelį, pagal kurį prasmingas mūsų patyrimas „turėtų veikti“. Įprasminančioji sąmonė laimi – per lūžį išryškinantis šią patyrimo struktūrą, *Kosmosas* – kad ir šioje, mūsų analizėje, – vis tiek susideda į koherentišką, save sustiprinančią, ir kartu išėjimo-už negalimybę parodančią kritiką. Taigi *Kosmosas* gali būti skaitomas kaip ypatingos rūšies metafikcija – jis ne tik aprašo obsesinės sistemos formacijos eigą, tačiau savo forma pats ją įgalina bei priverčia

skaitantįjį subjektą reflektuoti neišvengiamą savo įtrauktumą į nuolatinėje prasmėkūros dinamikoje besisteigiančią tikrovę.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bagdonas, A., Rimkutė, E. *Anglų–lietuvių kalbų psichologijos žodynas. Apie 17 000 žodžių*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
2. Beers, P. „Wywiad z Witoldem Gombrowiczem“, in: Witold Gombrowicz, *Publicystyka, wywiady, teksty różne: 1963-1969*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.
3. Berressem, H. „Witold gombrowicz: "Cosmos" the case of the hanged sparrow“, in: *The Polish Review*, vol. 36, no. 2, 1991, p. 145-159.
4. Borchardt, D. „Introduction“, in: Witold Gombrowicz, *Cosmos*, translated from the Polish by Danuta Borchardt, New Haven & London: Yale University Press, 2005.
5. Brazauskas, N. „Personažas ieško skaitytojo, arba apie metaliteratūriškumą XX a. Vakarų romane“, *Darbai ir dienos*, nr. 61, 2014, p. 101–140.
6. Carroll, L. *Alice's adventures in Wonderland*, Chicago, Illinois: VolumeOne Publishing, 1998.
7. Carroll, L. *Alice's Adventures in Wonderland*, New York: Harpers, 2000.
8. Carroll, L. *Alisa stebuklų šalyje ir veidrodžio karalystėje*, iš anglų kalbos vertė Kazys Grigas, Vilnius: Alma littera, 2011.
9. Castro Riveros, A. „Las insistencias del sentido. Un acercamiento a Cosmos, de Witold Gombrowicz“, in: *Rev Cien Cult*, no. 25, November 2010, p.73-89.
10. Chevrier, C. „La puissance de la forme“, in: *Nuit blanche, le magazine du livre* no. 18, 1985, p. 20–22.
11. Currie, M. *Metafiction*, London: Routledge, 1995.
12. Czabanowska-Wrobel, A. „Kosmos powtórzeń Witolda Gombrowicza“, in: *Teksty Drugie*, no. 3, 2005, p. 79-90.
13. Dalecka, T. „Lenkų literatūros recepcija Lietuvoje paskutiniaisiais dešimtmečiais“, in: *Krantai*, nr. 2, 2013, p. 14-17.
14. Daujotytė, V. *Literatūros fenomenologija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
15. Daujotytė, V. *Literatūros filosofija*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011.
16. Deleuze, G. „La littérature et la vie“, in: *Critique et Clinique*, Paris: Minuit, 1993.
17. Deleuze, G. *Difference and repetition*, translated from French by Paul Patton, London and New York: Continuum, 2001.

18. Deleuze, G. *Logic of sense*, translated from French by Mark Lester and Charles Stivale, London: The Athlone Press, 1990.
19. Deleuze, G., Guattari, F. *Kas yra filosofija?*, iš prancūzų kalbos vertė Daina Habdankaitė, Nijolė Keršytė, Vilnius: Jonas ir Jokūbas, 2019.
20. Depraz, N. „The Husserlian Theory of Intersubjectivity as alterology. Emergent theories and wisdom traditions in the light of genetic phenomenology“, in: *Journal of Consciousness Studies* 8(5-7), January 2001, p. 169-178.
21. Derrida, J. *Apie gramatologiją*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2006.
22. Goddard, M. *Gombrowicz, Polish Modernism, and the Subversion of Form*, Purdue University Press, 2010.
23. Gombrowicz, W. „List WG do Marii Paczkowskiej 19 stycznia 1967“, in: Rita Gombrowicz, *Gombrowicz w Europie: świadectwa i dokumenty 1963–1969*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2002.
24. Gombrowicz, W. « J'étais structuraliste avant tout le monde », in: *La Quinzaine littéraire* 1, no. 27, 1967.
25. Gombrowicz, W. *Cosmos*, Paris: Éditions Denoël, 1973.
26. Gombrowicz, W. *Cosmos*, translated from the Polish by Danuta Borchartd, New Haven & London: Yale University Press, 2005.
27. Gombrowicz, W. *Diary*, translated from the Polish by Lillian Vallee, New Haven & London: Yale University Press, 2012.
28. Gombrowicz, W. *Dienoraštis 1953–1956 I*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998.
29. Gombrowicz, W. *Dienoraštis I*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2019.
30. Gombrowicz, W. *Dienoraštis II 1957-1961*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999.
31. Gombrowicz, W. *Dienoraštis II*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2020.
32. Gombrowicz, W. *Dienoraštis III 1961-1969*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys / ALK, 1999.
33. Gombrowicz, W. *Dziennik 1953-1969*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2013.
34. Gombrowicz, W. *Kosmos*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986.
35. Gombrowicz, W. *Kosmosas*, iš lenkų k. vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Baltos lankos, 2008.

36. Gombrowicz, W. *Pornografija*, iš lenkų kalbos vertė Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Lege artis andrena, 1996.
37. Gombrowicz, W. *Rozmowy z Dominique de Roux. Testament*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018.
38. Gombrowicz, W. *Testament. Rozmowy z Dominique de Roux*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1990.
39. Gombrowicz, W. *Testamentas. Pokalbiai su Dominique'u de Roux*, iš lenkų k. vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Odilė, 2020.
40. Gombrowicz, W. *Wspomnienia polskie: wędrówki po Argentynie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1999.
41. Grikevičiūtė, I. „Psichologinis Peizažas; Piešiniai Ir Užrašai“, VDA magistro darbas, Vilnius: Vilniaus Dailės Akademija, 2022.
42. Halliburton, D. *Edgar Allan Poe: A Phenomenological View*, Princeton: Princeton University Press, 1973.
43. Jarzębski, J. „Pojęcia ‚formy‘ u Gombrowicza“, in: *Gombrowicz i krytycy*, sudarė Zdzisław Łapiński, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984.
44. Jaspers, K. *General Psychopathology*, Chicago: The University of Chicago Press, 1963.
45. Jonkus, D. *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
46. Junutytė, L. „Filosofijos ir kūrybos santykis G. Deleuze'o postfilosofijoje“, VPU magistro darbas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005.
47. Jusionis, L. „Penki ėjimai bandant kontekstualizuoti mano kūrybą“, VDA magistro darbas, Vilnius: Vilniaus Dailės Akademija, 2013.
48. Kawulok, P. „‘Everything Rather Black’: Uncanny Objects in Orhan Pamuk's *The Black Book* and Witold Gombrowicz's *Cosmos*“, in: *Texts, Contexts, Intertexts*, p. 205-228.
49. Kokinova, K. B. „Gombrowicz and the Reality of Metafiction“, in: *Philological Forum*, no. Special, 2019, p. 230–43.
50. Lacan, J. *The Seminar of Jacques Lacan, Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis, 1954-1955*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
51. Levina, J. „Trys žingsniai literatūros fenomenologijos link su Arūnu Sverdiolu“, in: *Problemos 2020 Priedas*, p. 81–91.
52. Merivale, P. „The Esthetics of Perversion: Gothic Artifice in Henry James and Witold Gombrowicz“, in: *PMLA* 93, no. 5, 1978, p. 992-1002.

53. Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*, translated by Colin Smith, London and New York: Routledge, 2005.
54. Miller, J. H. *The Disappearance of God: Five Nineteenth-Century Writers*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University, 1963.
55. Miłosz, C. „Podzwonne“, in: *Zaczynając od moich ulic*, Paryż: Instytut literacki, 1985.
56. Nabais, C. P. *Deleuze's Literary Theory: The Laboratory of His Philosophy*, translated by Ronald Bogue, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2020.
57. Nabokov, V. *Lolita*, London: Penguin modern classics, 2000.
58. Nabokovas, V. *Lolita*, vertė Sigita Papečkienė, Vilnius: Vaga 1990.
59. Niewiadomski, A., Niećko, J. „Why Was Lena Not Hanged? Cosmos As A Corrective To ‘Insatiability’“, in: *The Polish Review* 50, no. 1, 2005, 3–40.
60. Pučiliauskaitė, S. „Platonas, Carrollis, Wittgensteinas ir Kripke apie privačios kalbos galimybę“, in: *Problemos* 64 (sausio), 2003, p. 133-44.
61. Ragland-Sullivan, E. „The Magnetism Between Reader and Text: Prolegomena to a Lacanian Poetics“, in: *Poetics* 13, 1984.
62. Schulz, B. „Ferdydurke“, in: *Proza*, Kraków: Wydawnictwo literackie, 1964.
63. Spitzer, L. *Linguistics and Literary History: Essays in Stylistics*, Princeton: Princeton University Press, 1948.
64. Stoltzfus, B. *Lacan & Literature: Purloined Pretexts*, New York: State University of New York Press, 1996.
65. Sverdiolas, A. „Witold Gombrowicziaus aš ir kiti“, in: Witold Gombrowicz, *Dienoraštis 1953–1956 I*, Vilnius: Vyturys / ALK, 1998, p. 6 – 12
66. Sverdiolas, A. „Witoldas Gombrowiczius ir filosofija“, *Colloquia* 45, 2020, p. 13-62.
67. Świdorski, B. „Gombrowicz i Kierkegaard“, in: *Kronos - metafizyka, kultura, religia* 4 (27), 2013.
68. Šnipaitė, M. „Surežisuota Instaliacija“, VDA magistro darbas, Vilnius: Vilniaus Dailės Akademija, 2014.
69. Taylor, L. G. „Toward a phenomenological theory of literature“, master thesis for the North Texas State University, 1975.
70. *The Commens Dictionary: Peirce's Terms in His Own Words. New Edition*, sudarė M. Bergman & S. Paavola, internetinė nuoroda <http://www.commens.org/dictionary/term/sheet-of-assertion> [žiūrėta 2023.05.24].

71. Tomaszewski, M., Amiet, É. „La Formation De La Réalité Dans ‘La Pornographie’ Et ‘Cosmos’ De Gombrowicz“, in: *Revue Des Études Slaves* 63, no. 2, 1991, 419–28.
72. Vitgenšteinai, L. *Rinkiniai raštai*, vertė R. Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1995.
73. Waugh, P. *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*, London: Routledge, 1984.
74. Wittgenstein, L. *Tractatus Logico-Philosophicus*, translated by D. F. Pears and B. F. McGuinness, London and New York: Routledge, 2002.

Summary

The subject of this master's thesis is Witold Gombrowicz's last novel "Cosmos", which he called "a novel about the creation of reality". This definition reveals the key to approaching the novel – the necessity to reflect on the ambiguous nature of subject's relationship to reality and literary creation. The phenomenological analysis of literature allows this to be done - it draws attention to the intentionality found in the work, its relationship to the intentionality of the self-reflexive interpreter, offers to question the classical division between subject-activity and object-passivity, and even more - hints at the possibility of an intertwined relationship.

This master's thesis focuses on the problem: how in the specific case of the analysis of a literary work - Gombrowicz's "Cosmos" - the correlation of the phenomenological method, metafiction and obsession forms tools that provide access to the meaning of the novel. The main goal of the master's thesis is to show how Witold Gombrowicz's "Cosmos", being a metafiction about the formation of reality, reenacts the very process of the formation of reality, involves the reader in it and also explicitly highlights to the reader this scheme of formation and its inevitability.

In order to achieve this goal, the following tasks are set in the work: 1) To accentuate the main methodological assumptions of the phenomenology of literature that are relevant for this work; 2) To introduce the concept of metafiction and reveal why "Cosmos" can be considered metafiction; 3) To substantiate the necessity of the concept of obsession and the reflected relationship with pathology in the context of the analysis of "Cosmos"; 4) To reveal how, following the basic premise of phenomenology about the non-radicality of the distinction between activity/passivity, the dichotomies of chaos/cosmos and reality creation (its passivity/activity), which open the novel, can be examined; 5) To show how, according to this interpretation, the novel itself appears as a third obsessive system illustrated by it - how the impossibility of "Cosmos" to become absurd reflects the necessity of human reality as a meaningful reality.

After carrying out the research planned in the work, it becomes clear that what is revealed to us in "Cosmos" - Witold's pathologically limited, excessively meaningful world - corresponds to what we encounter in the novel. In this case, the novel, just like pathology, reveals the conditions of experience in an intensified state. The novel, as defined actuality of combinations, reflects on its formation and necessity. In its inescapable definiteness, it

provides an analogy – an obsessive process of sense-creation in a tiny, disoriented world, carried out by both Witold and the reader. In this sense, creation reveals itself as the third obsessive system of "Cosmos" - a text about the formation of obsessive systems is written, read, and experienced as an obsessive system.

In the Lithuanian context of the reception of Gombrowicz's work, this master's thesis is distinguished by attention to the analysis of "Cosmos" as a metafiction, its interweaving with the method of literary phenomenology and the reflection of the phenomenon of obsession. Grasping the problematic of "Cosmos", this thesis invites for further research of its meanings as well as of Gombrowicz's work in general.